

Recreatief gebruik van groene bedrijventerreinen

Een onderzoek onder werknemers en omwonenden

E.M. Jókövi

J. Bervaes

S. Böttcher

Alterra-rapport 518

Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte, Wageningen, 2002

REFERAAT

Jókövi, E.M., J. Bervaes, S. Böttcher, 2002. *Recreatief gebruik van groene bedrijventerreinen Een onderzoek onder werknemers en omwonenden*, Wageningen, Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte. Alterra-rapport 518. 62 blz.; 22 tab.; 10 ref.

Groene bedrijventerreinen die zijn opengesteld voor recreatie kunnen bijdragen aan doelstellingen van het ministerie van LNV rond recreatie, stedelijke natuur en het verhogen van de bijdrage van de private sector aan natuur en recreatie. Dit is de conclusie van onderzoek waarvan dit rapport verslag uitbrengt. De tevens opgenomen beleidsaanbevelingen beogen de realisatie te bevorderen van goed ingerichte groene bedrijventerreinen die op de juiste plaats worden aangelegd.

Het grootste deel van het rapport handelt over de uitkomsten van een enquête onder omwonenden van groene bedrijventerreinen en onder werknemers van kantoren op dit type terreinen. Deze enquêtes zijn afgenomen in enkele case-situaties. Daarnaast bevat het rapport ook de belangrijkste bevindingen uit een ander project. Dit andere project betreft de mening van bedrijfsmanagers over groene en recreatieve bedrijventerreinen.

Trefwoorden: Bedrijventerreinen, groen, natuur, recreatie

ISSN 1566-7197

Dit rapport kunt u bestellen door €19,- over te maken op banknummer 36 70 54 612 ten name van Alterra, Wageningen, onder vermelding van Alterra-rapport 518. Dit bedrag is inclusief BTW en verzendkosten.

© 2002 Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte,
Postbus 47, NL-6700 AA Wageningen.
Tel.: (0317) 474700; fax: (0317) 419000; e-mail: postkamer@alterra.wag-ur.nl

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Alterra.

Alterra aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Inhoud

Woord vooraf	5
Aanbevelingen	7
Samenvatting	9
1 Inleiding	13
1.1 Inleiding	13
1.2 Onderzoeksopzet	14
2 Groene recreatieve bedrijventerreinen in het onderzoek	19
2.1 Inleiding	19
2.2 Onderzoekslocaties voor de enquête onder omwonenden	19
2.3 Onderzoekslocaties voor de werknemersenquête	23
3 Omwonenden: recreatief gebruik en waardering	25
3.1 Inleiding	25
3.2 Recreatief gebruik van het groene, recreatieve bedrijfsterein	25
3.3 Waardering van het groene recreatieve bedrijventerein	27
3.4 Oordeel over de bedrijven in het park	28
3.5 Samenvatting	34
4 Werknemers: recreatief gebruik en waardering	37
4.1 Inleiding	37
4.2 Recreatief gebruik en waardering van de groene werkomgeving	37
4.3 Samenvatting	41
5 Slotbeschouwing	43
5.1 Inleiding	43
5.2 De betekenis van de onderzoeksuitkomsten voor het Rijk	43
5.3 Advies aan LNV	49
5.4 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	50
Literatuur	53
Bijlage	
A Managers over groene en recreatieve bedrijventerreinen	55

Woord vooraf

'Worden groene bedrijfsterreinen recreatief gebruikt?' Deze vraag is het uitgangspunt voor het onderzoek waarvan dit rapport verslag uitbrengt. Verschillende zaken waren daarbij aanleiding tot deze vraag:

- De Stichting Recreatie benadrukt dat recreatieve beweging gunstig is voor de gezondheid. Een groene bedrijfsomgeving kan voor werknemers een prikkel zijn tot recreatieve beweging (St. Recreatie, 1999). Of Nederlandse werknemers een groene bedrijfsomgeving ook benutten voor recreatieve beweging is echter onbekend.
- Het rapport 'Werken in het groen' (Verbij & Bervaes, 2000) concludeert dat de vraag naar groene bedrijventerreinen toeneemt onder het bedrijfsleven, maar dat er vanuit de ruimtelijke ordening weinig mogelijkheden worden gegeven tot de aanleg van groene bedrijventerreinen. Spee & Qunjel (2000) signaleren hetzelfde. Zij concluderen bovendien dat meervoudig ruimtegebruik zoals bij een groen bedrijventerrein mogelijkheden kan bieden voor coproductie van maatschappelijke baten en ondernemingsbaten.
- Het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) overweegt of het de aanleg van groene bedrijventerreinen wil stimuleren. Een argument daarvoor is dat groene bedrijventerreinen kunnen bijdragen aan beleidsdoelen van dit ministerie, te weten verhoging van recreatieve gebruiksmogelijkheden en ecologische waarden van gebieden en ook het streven tot verhoging van bijdragen uit de private sector aan natuur en recreatieve voorzieningen. Toch is het nog de vraag in hoeverre deze baten daadwerkelijk voorkomen. Voor de baten die op het vlak van recreatie kunnen voorkomen beoogt het onderzoek in dit rapport inzicht te leveren.

Het onderzoek is in opdracht van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij uitgevoerd binnen DWK-programma 376 'Mens, economie en groene ruimte'. In de begeleidingscommissie zaten:

- Dhr. Ir. N. Bosma (LNV)
- Mw. Ir. A. Linnartz (Stichting Recreatie)
- Mw. Ir. A. Hagendoorn (expertisecentrum LNV)

Deze mensen worden bedankt voor hun inspirerende en opbouwende bijdragen.

Tegelijk met dit onderzoek naar recreatief gebruik van groene bedrijventerreinen door werknemers en omwonenden is er nog een tweede onderzoek naar groene bedrijventerreinen geweest. S. Böttcher interviewde daarbij managers van bedrijven op groene bedrijventerreinen over de voors en tegens van de groene bedrijfslocatie. De belangrijkste bevindingen uit dat project zijn opgenomen in dit rapport naar recreatief gebruik van groene bedrijventerreinen. De samenvatting van het uitvoerige verslag van Böttcher (2001) staat bovendien in de bijlage.

Aanbevelingen

Beleidsaanbevelingen voor het ministerie van LNV

1. Ga in overleg met andere overheden over het belang van ruimte voor groene en recreatieve kantorenterreinen die zijn opengesteld voor omwonenden. Wijs daarbij in het bijzonder op hun betekenis voor recreatie, gezondheid en natuurbeleving door omwonenden én werknemers, op hun betekenis voor groen in de woonomgeving en op de interesse van kantoren die een representatieve en imagoversterkende locatie wensen.
2. Promoot de aanleg van groene en recreatieve kantorenterreinen in of nabij woonwijken waar zonder deze terreinen geen recreatief groen is en kan worden gerealiseerd.
3. Promoot de aanleg van groene en recreatieve kantorenterreinen daarnaast ook in of bij andere woonwijken waar wel ook recreatief groen is of wordt gerealiseerd, want de groene en recreatieve bedrijventerreinen kunnen daar zorgen voor de aanleg van extra recreatief groen waar het bedrijfsleven aan meebetaalt.
4. Communiceer naar andere overheden dat bestaande groene en recreatieve terreinen niet moeten worden benut voor de aanleg van groene recreatieve kantorenterreinen en leg dit ook vast in het eigen beleid.
5. Stimuleer via een of meer pilots dat actoren die betrokken zijn bij de ontwikkeling van groene en recreatieve kantorenterreinen een ontwerp maken dat de zichtbaarheid van de gebouwen voor recreanten zo veel mogelijk beperkt, en recht doet aan de wensen van kantoren ten aanzien van de representativiteit en versterking van het imago.

Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

1. Onderzoek de perspectieven voor recreatieve vergroening van te revitaliseren bedrijventerreinen en onder welke condities deze perspectieven te realiseren zijn.
2. Ga na onder welke condities de aanleg van groene en recreatieve kantorenterreinen in of nabij nieuwe woonwijken kan worden gerealiseerd.
3. Onderzoek de betekenis van groene en recreatieve bedrijventerreinen voor efficiënt ruimtegebruik in de stad.
4. Onderzoek nader welke factoren van een groen en recreatief kantorenterrein tot gevolg hebben dat een deel van de omwonenden zich stoort aan factoren die met de bedrijven samenhangen en/ of vanwege de bedrijven minder vaak naar het terrein toe gaat dan wanneer er geen bedrijven stonden.

5. Onderzoek in een gezamenlijke ontwerpstudie met actoren die geïnteresseerd zijn in de ontwikkeling van groene en recreatieve kantorenterreinen hoe aan dergelijke terreinen zodanig vorm kan worden gegeven dat zij recht doen aan de wensen van kantoren ten aanzien van de representativiteit en versterking van het imago en tegelijk ook recht doen aan de behoeften van recreërende omwonenden, waaronder lage zichtbaarheid van de bedrijfsgebouwen.

Samenvatting

Inleiding

In dit rapport wordt verslag gedaan van een onderzoek met de volgende probleemstelling:

Wat is het feitelijke recreatieve gebruik van groene bedrijventerreinen met kantoren door werknemers en omwonenden en hoe waarderen werknemers en omwonenden deze groene bedrijventerreinen?

Vervolgens wordt ingegaan op de betekenis van de onderzoeksuitkomsten voor het Rijk en het ministerie van LNV in het bijzonder. Daarbij wordt aanvullend gebruik gemaakt van het onderzoek van Böttcher (2001) naar de houding van bedrijven ten aanzien van groene en recreatieve bedrijventerreinen. Tenslotte zijn aanbevelingen opgesteld voor het beleid van het ministerie van LNV en voor vervolgonderzoek.

Groen en recreatieve bedrijventerreinen

Een groen en recreatief bedrijventerrein is in het onderzoek gedefinieerd als:

- a. Een terrein waarbinnen zowel één of meer bedrijven als recreatieve gebruiksmogelijkheden liggen binnen een groene omgeving, of
- b. Een terrein met een of meer bedrijven dat aansluit op een terrein waarbinnen recreatieve gebruiksmogelijkheden liggen in een groene omgeving.

De bedrijven uit de definitie zijn in het onderzoek ingeperkt tot kantoren. Er zijn verschillende redenen voor deze keuze:

- Kantoren zijn op zich goed te combineren met een recreatieve en groene omgeving. Anders dan diverse andere bedrijfstypen bezorgen kantoren de omgeving immers doorgaans geen overlast in de vorm van stank of lawaai e.d..
- Volgens de literatuur kunnen vooral bedrijven waar geestelijke arbeid met een hoog kennisgehalte wordt verricht geïnteresseerd zijn in een groene werkomgeving.
- Voor kantoorwerknemers die hun arbeid in het algemeen zittend verrichten kan de lunchpauze bij uitstek geschikt zijn voor kortstondige (recreatieve) beweging (Ter Wolde, 1999).

De data over het recreatieve gebruik en de waardering van de groene en recreatieve kantorenterreinen zijn verzameld via:

1. Een enquête onder omwonenden van een groen en recreatief kantorenterrein
2. Een enquête onder werknemers van kantoren op groene en recreatieve kantorenterreinen.

De enquête onder omwonenden

Een omwonende is in het onderzoek gedefinieerd als iemand die maximaal 400 meter van een groen en recreatief kantoorterrein woont en minstens 16 jaar is.

De enquête onder omwonenden is afgenomen in vier verschillende plaatsen: Assen, Ede, Groningen en Tilburg. In elke plaats zijn enquêteurs langsgegaan bij een steekproef van circa 60 woningen per plaats. In totaal zijn 142 enquêtes ingevuld, maar de respons verschilt sterk tussen de plaatsen. Vooral in Groningen hebben weinig mensen meegedaan.

Met de enquêtes is gestreefd naar informatie over vier verschillende case-situaties. Er is niet gestreefd naar een representatief beeld voor alle omwonenden uit de vier plaatsen, en evenmin naar een representatief beeld voor alle omwonenden van groene en recreatieve kantoorterreinen in Nederland.

De enquête onder omwonenden levert deels een aantal zeer positieve uitkomsten over het gebruik van en de waardering voor groene en recreatieve kantoorterreinen door omwonende respondenten:

- De meeste respondenten (85%) vinden het een prima idee als bedrijven hun tuin of park openstellen voor omwonenden.
- De meeste respondenten (81%) hebben het groene en recreatieve kantoorterrein in hun buurt in het afgelopen jaar bezocht. Wel is er verschil tussen de plaatsen: zo scoort Ede het hoogst met 91% en Tilburg met 65% het laagst.
- Veel respondenten waarderen het groene en recreatieve kantoorterrein in hun buurt. De meeste waardering gaat daarbij uit naar de bereikbaarheid (99%) en nabijheid (98%) van het terrein én naar de bijdrage van het terrein aan het groen in de buurt (95%). Iets minder waardering is er voor de schoonheid van het terrein (86%) en de bruikbaarheid voor de eigen vrijetijdsbesteding (90%).
- De groene bedrijventerreinen worden voor uiteenlopende activiteiten benut. De meest voorkomende zijn wandelen / fietsen (92%), blokje om / hond uitlaten (61%), natuurbeleving door te kijken naar planten en dieren (59%) en spelen met kinderen (36%).

Daarnaast echter levert de enquête ook een aantal negatieve geluiden:

- Een vijfde deel van alle respondenten stelt dat men vaker naar het terrein zou gaan als daar geen bedrijven stonden. Hierbij is er geen verschil tussen bezoekers en niet-bezoekers, maar wel tussen de respondenten uit verschillende plaatsen. In Ede zegt bijna de helft (46%) dat ze vaker zouden gaan als er geen bedrijven stonden, en in Assen zegt bijna niemand (2%) dit.
- Een deel van de bezoekers onder de respondenten stoort zich aan aspecten die met de bedrijven samenhangen. Het gaat hierbij in het bijzonder om het zicht op bedrijfsgebouwen (22% vindt dit storend / zeer storend) en als men merkt dat men wordt gadeslagen door werknemers in de gebouwen (19% vindt dit storend / zeer storend). Een enkeling stoort zich daarnaast aan recreërende werknemers op het terrein.

Een nadere analyse naar de oorzaken van storing en van de uitspraak dat men het terrein vaker zou bezoeken als daar geen bedrijven stonden, leverde drie, deels hypothetische, verklaringen op:

- Een grotere zichtbaarheid van bedrijfsgebouwen kan leiden tot meer storing over het zicht op deze gebouwen. Er is althans een zwakke correlatie tussen het oordeel over de mate waarin de bedrijfsgebouwen zichtbaar zijn en de storing over het zicht op deze gebouwen.
- De ontstaansgeschiedenis van het terrein kan relevant zijn (hypothese). Als het groene en recreatieve kantoorterrein zoals in Ede is ontstaan door de omvorming van een al langer bestaand groen en recreatief terrein dan lijken er meer respondenten te zeggen dat ze vanwege de bedrijven minder vaak naar het terrein gaan.
- Persoonlijke verschillen tussen respondenten kunnen van belang zijn (hypothese). De ene persoon wordt eerder geremd in zijn gedrag en/ of stoort zich eerder dan een ander.

De enquête onder kantoorwerknemers

Voor de enquête onder werknemers is de medewerking gezocht van kantoren die gevestigd zijn op een groen en recreatief bedrijventerrein. Hoewel vele organisaties hierover benaderd zijn, hebben er uiteindelijk slechts twee actief meegewerkt, terwijl bij een derde slechts enkele enquêtes zijn ingevuld.

In totaal zijn 64 enquêtes terugontvangen. De waarde van de enquête is daarbij vooral indicatief. De enquête-uitkomsten geven een eerste indruk van de mate waarin middelbaar en hoog opgeleide kantoorwerknemers een groen bedrijventerrein recreatief kunnen gebruiken en waarderen.

De enquête is echter niet representatief voor alle werknemers van kantoren op groene en recreatieve bedrijventerreinen in Nederland. Het is zelfs niet zeker of de enquête representatief is voor de kantoorterreinen in het onderzoek. Het is namelijk mogelijk dat de enquête vooral is ingevuld door werknemers die de groene en recreatieve omgeving van hun organisatie toch al een warm hart toedragen. Van de twee bedrijven die de meeste enquêtes leverden lag de respons bij de een op 80% en bij de ander op slechts 32%. Vooral in het geval van die 32% maakt het veel uit als de non-respons verband houdt met de waardering voor de groene kantooromgeving.

Voor de steekproef gelden de volgende algemene uitkomsten:

- 89% van de respondenten benut de groene omgeving van het bedrijf wel eens recreatief.
- 92% van de respondenten heeft veel tot zeer veel waardering voor de groene en recreatieve omgeving van het bedrijf.

Als echter wordt aangenomen dat de non-response groep niet geïnteresseerd is in de groene omgeving dan zijn de minimumpercentages voor de twee bedrijven die actief deelnamen aan het onderzoek veel lager:

- Bij Business Park Arnhem blijkt minstens 30% van de kantoorwerknemers de groene bedrijfsomgeving recreatief te gebruiken en zeer te waarderen.
- Bij het Waterschap in Almelo doet minstens 63% dit.

Hierbij dient te worden bedacht dat het verschil tussen beide bedrijven hoofdzakelijk is veroorzaakt door het verschil in response tussen beide bedrijven. Deze aanname is evenwel rigoreus, er zullen ook andere redenen zijn voor non-response. De percentages zullen in werkelijkheid dus hoger liggen.

Naast bovenstaande informatie leverde de enquête onder de werknemers ook nadere gegevens over de recreatie op het groene bedrijventerrein door de respondenten:

- De duur van het verblijf in deze omgeving is vaak 16 tot 30 minuten (63%).
- De frequentie waarmee de respondenten recreëren op het groene bedrijventerrein varieert. 46% van hen doet het maximaal 25 keer per jaar. Een bijna even groot aandeel doet het 40 keer of vaker (40%).
- Frisse lucht, ontspanning en natuur zijn de meest voorkomende motieven.
- Er worden zowel bewegingsactiviteiten als andere activiteiten ondernomen in het groen. Wandelen (94%), even bewegen (79%), samenzijn met anderen (72%), lunchen (67%) en bomen / planten of dieren bekijken (61%) komen het meest voor.
- Tijdgebrek en werkdruk zijn de belangrijkste redenen waarom werknemers niet vaker recreëren in de groene omgeving van hun bedrijf.

Betekenis voor het Rijk, LNV in het bijzonder

Groene bedrijventerreinen die zijn opengesteld voor recreatie door omwonenden kunnen bijdragen aan doelstellingen van het ministerie van LNV rond:

- recreatie
- stedelijke natuur
- het verhogen van bijdragen van de private sector aan natuur en recreatie

Ze kunnen daarbij ook betekenis hebben voor beleidsterreinen van andere ministeries:

- De bewegingsactiviteiten die omwonenden en werknemers tijdens hun recreatie op de terreinen ondernemen dragen bij aan de gezondheid (ministerie van VWS).
- Omwonenden waarderen de bijdrage van groene bedrijventerreinen aan de hoeveelheid groen in de woonomgeving (ministerie van VROM).
- Er zijn bedrijven die waarde hechten aan vestiging op een groen bedrijventerrein omdat dat representatief is en bijdraagt aan hun imago (ministeries van EZ en VROM).

1 Inleiding

1.1 Inleiding

Het bedrijfsleven lijkt belangstelling te hebben voor groene bedrijventerreinen (Verbij en Bervaes, 2000). Het ministerie van LNV kan er belang bij hebben om te bevorderen dat er ruimere mogelijkheden komen voor het realiseren van groene bedrijventerreinen. Dat belang hangt af van de betekenis van dergelijke terreinen voor recreatie en/ of natuur. Binnen DWK-programma 376 Gammagroen wordt onderzocht in hoeverre groene bedrijventerreinen betekenis kunnen hebben voor recreatie. Daarbij geldt de volgende probleemstelling:

Wat is het feitelijke recreatieve gebruik van groene bedrijventerreinen met kantoren door werknemers en omwonenden en hoe waarderen werknemers en omwonenden deze groene bedrijventerreinen?

In verband met deze vraagstelling focust het onderzoek op groene bedrijventerreinen die daadwerkelijk recreatief te gebruiken zijn. Immers in een situatie waarin recreatie niet mogelijk is, heeft het weinig te zin om te onderzoeken of recreatief gebruik voorkomt. De volgende werkdefinities zijn hierbij opgesteld (Böttcher, 2001):

- Een groen, recreatief bedrijventerrein is:
 - a. een terrein waarbinnen zowel één of meer bedrijven als recreatieve gebruiksmogelijkheden liggen binnen een groene omgeving, of
 - b. een terrein met één of meer bedrijven dat aansluit op een terrein waarbinnen recreatieve gebruiksmogelijkheden liggen in een groene omgeving.
- Recreatieve gebruiksmogelijkheden zijn minimaal de mogelijkheid om te wandelen en rustig te zitten in een groene en/ of waterrijke omgeving. Voorzieningen die men op een groen bedrijventerrein aan kan treffen zijn wandelpaden om een ommetje te maken en eventueel ook bankjes en tafels om rustig te zitten en te lunchen. Daarnaast zijn voorzieningen voor intensievere beweging mogelijk zoals fietspaden, sportvelden (voor voetbal, basketbal, volleybal, tennis en dergelijke sporten) en voorzieningen voor bijvoorbeeld zwemmen of golf.
- Een groene omgeving is een omgeving met een groen en / of blauw grondgebruik. Dit grondgebruik kan qua karakter per situatie verschillen, van cultureel (tuin, stadspark, kanaal, golfbaan of sportpark) tot natuurlijk (zee, duinen, rivieren) en van gesloten (bos) tot open (heide, meren, veenweidegebied).

Bij aanvang van het onderzoek is voorts besloten dat de aandacht wordt geconcentreerd op groene, recreatieve bedrijventerreinen met kantoren. Dit hangt samen met drie verschillende zaken:

- De aard van de activiteiten op een bedrijventerrein kan het recreatieve gebruik van een terrein beïnvloeden. Bedrijfsactiviteiten die veel hinder veroorzaken (lawaai, stank e.d.) en/ of veel zwaar aantrekken verminderen waarschijnlijk de

attractiviteit van een (recreatief) verblijf in de omgeving. Bij kantoorvestigingen is er de minste kans op deze soorten van overlast.

- Volgens de literatuur bestaat de interesse voor een groene werkomgeving vooral bij bedrijven met een hoog kennisgehalte waar geestelijke arbeid wordt verricht, zoals hoofdkantoren van grote ondernemingen, adviesbureaus, research en development-bedrijven (Verbij & Bervaes, 2000; Andersson, 1991). Deze bedrijven zijn gevoelig voor hun imago en hebben hoog opgeleid personeel in dienst dat een aantrekkelijke woon- en werkomgeving wenst. Naar aard zijn dit vrijwel steeds kantoorbedrijven.
- Werknemers binnen kantoren verrichten hun werk in het algemeen zittend op een bureaustoel. Daarnaast hebben ze vaak ook lange reistijden tussen huis en werk, waarbij ook weer vooral gezeten wordt. Ter Wolde (1999) concludeert dat de lunchpauze voor deze werknemers mogelijk het moment bij uitstek wordt om te bewegen.

1.2 Onderzoekopzet

Binnen het onderzoek zijn drie fasen te onderscheiden. Zij worden hieronder besproken.

Inventarisatie groene, recreatieve bedrijfterreinen

Er is in Nederland geen lijst van groene bedrijfterreinen. Bij aanvang van het onderzoek is daarom gestart met een inventarisatie van groene, recreatieve bedrijventerreinen. Doel van deze inventarisatie was het opsporen van bedrijventerreinen die een geschikte onderzoekslocatie kunnen zijn voor het onderzoek onder omwonenden en/ of werknemers. Hierbij is gekozen voor een fragmentarische inventarisatie in plaats van voor een volledige landsdekkende inventarisatie die meer tijd zou hebben gekost en het doel voorbij zou zijn gestreefd. Voor deze fragmentarische inventarisatie is gestart met een lijst van potentieel relevante bedrijventerreinen. Deze lijst is samengesteld aan de hand van vermeldingen in literatuur over bedrijventerreinen en van kennis van Alterra-collega's en mensen uit de begeleidingscommissie. Vervolgens is nagegaan welke van de bedrijventerreinen op deze lijst een potentiële onderzoekslocatie vormen. De volgende criteria zijn daarbij benut:

- de werkdefinitie voor groene, recreatieve bedrijventerreinen
- binnen het bedrijventerrein moeten een/ of meer kantoren zijn gevestigd

Een bedrijventerrein is een potentiële onderzoekslocatie indien het voldoet aan beide. Dit is in eerste instantie via deskresearch beoordeeld op basis van kaartbeelden en telefonische informatie van medewerkers van gemeenten waarbinnen de terreinen (zouden) liggen en/ of medewerkers van bedrijven binnen de terreinen. Voor een definitief oordeel zijn ten slotte de terreinen bezocht die volgens de deskresearch potentieel geschikt waren of waarvoor toch twijfel bleef bestaan over de geschiktheid.

Enquête onder omwonenden

In vier plaatsen zijn omwonenden van groene en recreatieve bedrijventerreinen geënquêteerd:

- Assen: de Brink met het provinciehuis
- Ede: Horapark met daarbinnen diverse bedrijven
- Groningen: een deel van het Stadspark met naastgelegen kantorenpark
- Tilburg: Tivolipark met het Interpoliskantoor

Deze vier locaties zijn gekozen omdat:

- er een woonwijk naast ligt
- het groene terrein toegankelijk is voor omwonenden
- de kantoren vanaf veel plekken binnen het groene terrein zichtbaar zijn

Een meer uitvoerige beschrijving van deze vier bedrijventerreinen is opgenomen in hoofdstuk 2.

Omwonenden zijn voor het onderzoek gedefinieerd als mensen die wonen binnen circa 400 meter van een ingang van het bedrijventerrein. Deze afstandsgrens is gekozen omdat uit onderzoek naar de relatie tussen de invloed van parken op huizenprijzen blijkt dat huizen die in de buurt van een park liggen meer waard zijn en dat die invloed tot op een afstand van 400 meter van het park merkbaar is (Fennema e.a. 1996). Dat betekent dat bewoners in ieder geval tot op een afstand van 400 meter waarde hechten aan nabijgelegen recreatief groen, zoals ook een groen bedrijventerrein kan bieden.

Bij de benadering van de omwonenden voor deelname aan het onderzoek is in elke plaats uitgegaan van een steekproef van ongeveer 60 woningen uit de woningen binnen 400 meter. Een enquêteur heeft bij elk van deze woningen gevraagd of de eerst jarige persoon van minstens 16 jaar een enquête wilde invullen. Indien deze persoon daartoe bereid was, is een schriftelijke enquête afgegeven die korte tijd later ingevuld is opgehaald. Indien bij een woning niemand thuis was, medewerking werd geweigerd of de beoogde respondent het groene bedrijventerrein niet kende, is de enquêteur uitgeweken naar een reserve-adres. Per woning konden daarbij in principe twee reserve-adressen worden geprobeerd, in een enkele wijk zijn drie reserve-adressen geprobeerd.

Het aantal ingevulde enquêtes dat in elk van de vier plaatsen is opgehaald varieert (tabel 1.1). De enquêteurs in Assen waren het meest succesvol. Het minst succesvol waren de enquêteurs in Groningen. Een belangrijke verklaring hiervoor levert het hoge aantal portiekflats in Groningen. De bewoners van deze flats weigerden vaak al om de centrale toegangsdeur tot de flat te openen. De enquêteur had daardoor amper gelegenheid om uit te leggen wat de bedoeling was. Bij portiekflats in Tilburg gebeurde hetzelfde. Gelukkig waren er in Tilburg wel veel meer andere woningen in de wijk.

Tabel 1.1 het aantal ingevulde enquêtes van omwonenden per plaats

Plaats	Ingevulde enquêtes
Assen	50
Ede	44
Groningen	17
Tilburg	31
Totaal	142

Als er wordt gewerkt met een steekproef is er altijd een mate van onzekerheid over de uitkomsten. De antwoordscores voor de totale populatie kunnen wat hoger of lager zijn. De betrouwbaarheidsmarge is een maat die aangeeft hoeveel hoger of lager de antwoordscores kunnen zijn voor een aselekt getrokken steekproef. De betrouwbaarheidsmarge rond gemeten antwoordscores hangt samen met:

- het aantal respondenten dat antwoord gaf
- de verdeling van deze mensen over de verschillende antwoordcategorieën
- de gewenste zekerheid m.b.t. de juistheid van de marge.

Tabel 1.2 geeft een indruk van de betrouwbaarheidsmarge in zes verschillende situaties. Daarbij is uitgegaan van 95% zekerheid over de juistheid van de marge. Bij 140 respondenten, ofwel het totaal aantal respondenten in dit onderzoek, is de betrouwbaarheidsmarge maximaal 8%. In de situatie dat 50% van deze 140 respondenten antwoord 'a' gaf en 50% antwoord 'b', is er dus 95% zekerheid dat de werkelijke score voor de totale populatie op elk van beide de antwoordcategorieën valt binnen de marge van 42% (=50% - 8%) en 58% (=50% + 8%). Bij een meer scheve verdeling over de antwoordcategorieën met 10% antwoord 'a' en 90% antwoord 'b' is de betrouwbaarheidsmarge kleiner, namelijk 5%. Een kleiner aantal respondenten leidt tot een grotere betrouwbaarheidsmarge.

Tabel 1.2 Betrouwbaarheidsmarges in 6 situaties onder voorwaarde van 95% zekerheid

Verdeling van mensen over 2 antwoordcategorieën	140 respondenten (%)	100 respondenten (%)	40 respondenten (%)
50% - 50%	8	10	15
25% - 75%	7	8	13
10% - 90%	5	6	9

Enquête onder werknemers

Werknemers van drie groene bedrijventerreinen leverden enquêtes in. Op twee van deze terreinen zijn de enquêtes actief verspreid door het management:

- Almelo: bedrijfslocatie van het waterschap Regge en Dinkel
- Arnhem: Business Park Arnhem

Nadere informatie over deze twee bedrijventerreinen is opgenomen in hoofdstuk 2. Op het derde terrein hebben alleen vier proefpersonen de enquête ingevuld.

De terreinen zijn gekozen omdat organisaties die op deze terreinen gevestigd zijn toestemming gaven hun werknemers te benaderen voor de enquête. Op andere bedrijventerreinen waren organisaties niet bereid tot medewerking, of te klein om er een enquête onder werknemers te houden.

Ook het aantal werknemers dat benaderd kon worden voor de enquête was sterk afhankelijk van de bereidheid van de bedrijven tot medewerking aan het onderzoek. In Arnhem zijn 99 werknemers schriftelijk benaderd met de vraag de enquête in te vullen. In Almelo konden slechts 35 werknemers worden benaderd. De contactpersoon vreesde dat de enquête anders te veel tijd zou gaan kosten. De keuze van de te benaderen werknemers is overgelaten aan de contactpersonen van de organisaties. Van tevoren zijn zij gevraagd deze werknemers steekproefsgewijs te kiezen. Het aantal enquêtes dat uiteindelijk op beide locaties is ingevuld door werknemers is weergegeven in tabel 1.3. Er is een groot verschil in de respons.

Tabel 1.3 De respons op de werknemersenquête per plaats¹

	Aantal enquêtes		
	Uitgezet	Ingevuld	Respons (%)
Almelo	35	28	80
Arnhem	99	32	32

¹ Op een derde locatie vulden nog vier proefpersonen de enquête in.

De uitkomsten van de werknemersenquête hebben vooral een indicatieve waarde. Ze zijn niet representatief voor alle werknemers op alle groene, recreatieve bedrijventerreinen in Nederland. Het is zelfs niet zeker dat ze representatief zijn voor de twee bedrijventerreinen in het onderzoek. Er is namelijk een kans dat de enquête vooral is ingevuld door werknemers die de groene recreatieve bedrijfsomgeving een warm hart toe dragen. Vooral in Arnhem is dat een reëel gevaar, omdat hier slechts 32% van de benaderde werknemers de enquête invulde. In Almelo reageerde 80% en is er dus veel minder gevaar op zelfselectie door de respondenten. Toch kan ook in Almelo enige zelfselectie zijn voorgekomen. In het onderzoek wordt rekening gehouden met dit risico door een correctie voor de non-response (zie paragraaf 5.2).

2 Groene recreatieve bedrijventerreinen in het onderzoek

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk geeft een beeld van de zes groene, recreatieve bedrijventerreinen die in het onderzoek zijn betrokken. Bij de beeldvorming over de terreinen wordt ingegaan op:

- de aard van het groen
- de aard van de recreatieve gebruiksmogelijkheden en -voorzieningen
- de ligging van de kantoren ten opzichte van het terrein
- de ligging van de woonwijk waarbinnen de enquêtes onder omwonenden zijn uitgezet

De vier terreinen bij welke de bewonersenquête is uitgevoerd komen in paragraaf 2.2 voor het voetlicht. Paragraaf 2.3 beschrijft de twee terreinen bij welke de werknemersenquête is uitgevoerd.

2.2 Onderzoekslocaties voor de enquête onder omwonenden

Assen: de Brink

Het provinciehuis in Assen ligt in een groene zone (foto1). Voor de omwonendenenquête is de aandacht gefocust op een deel van deze groene zone, namelijk het deel dat noordoostelijk van het provinciehuis ligt. De begroeiing bestaat hier uit gras en verspreid staande bomen.

Binnen het terrein liggen enkele paden. Daarmee kan het terrein worden gebruikt voor recreatieve activiteiten zoals wandelen, hond uitlaten, joggen en fietsen. Toch zal een passant vrij snel door het park heen zijn, want het oppervlak is beperkt. Het gras kan in beginsel worden gebruikt voor activiteiten zoals zitten, liggen of spelen. Door het lange gras is het minder geschikt voor balsporten.

Voor de omwonendenenquête zijn bewoners van de wijk Westerpark benaderd. Het provinciehuis en de Brink liggen aan de rand van deze wijk. Vlak bij deze 'rand' ligt ook de wijk Baggelhuizen. Voor het onderzoek zijn echter geen bewoners uit Baggelhuizen benaderd. De belangrijkste reden hiervoor is dat de wijk Baggelhuizen door een doorgaande weg gescheiden is van de Brink en dat deze weg alleen bij een grote kruising kan worden overgestoken. Hierdoor is De Brink voor bewoners van Baggelhuizen niet zo goed te bereiken.



Foto 1 De Brink in Assen met daarachter het provinciehuis

Ede: Horapark

Het Horapark (foto 2) is een bos waarbinnen meerdere bedrijfspanen staan. Door het bos lopen fiets- en wandelpaden, zodat activiteiten als wandelen, hond uitlaten, joggen en fietsen goed mogelijk zijn.

Het Horapark ligt ten oosten van de doorgaande Bennekomseweg. Voor de omwonendenenquête zijn bewoners benaderd uit de woonwijk die aan de andere kant (ten westen) van deze weg ligt. Er is geen andere nabijgelegen woonwijk. De Bennekomseweg is overigens een vrij drukke weg en zou daardoor een barrière kunnen vormen voor een bezoek aan het Horapark. Bij aanvang van het onderzoek is evenwel verondersteld dat dat wel mee zou vallen. Met enige voorzichtigheid kan de Bennekomseweg kan namelijk op vele plaatsen overgestoken worden.



Foto 2 Het Horapark in Ede



Foto 3 Het Stadspark met het aangrenzende kantorenterrein in Groningen



Foto 4 Het Tivolipark van Interpolis in Tilburg



Foto 5 Het Businesspark in Arnhem

Groningen: Stadspark

Het stadspark in Groningen is groot en wordt doorsneden door de N370. Voor het onderzoek is de aandacht geconcentreerd op het gedeelte van het park ten oosten van de N370. Ten zuiden van dit oostelijke parkdeel ligt een kantorenterrein (foto 3). Dit kantorenterrein grenst direct aan het stadspark. De muren van enkele kantoorgebouwen verrijzen als het ware uit het parkgras.

Voor de omwonendenenquête zijn bewoners uit de wijken Laanhuizen en Grunobuurt benaderd. Laanhuizen ligt ten noorden van het oostelijke deel van het stadspark dat centraal staat in het onderzoek. Grunobuurt ligt er oostelijk van. Tussen de Grunobuurt en het stadspark ligt de Paterswoldseweg. Deze drukke verkeersader zou een barrière voor bezoekers uit Grunobuurt kunnen zijn. Bij aanvang van het onderzoek is aangenomen dat dat meevalt. Dankzij verkeerslichten kan het weggedeelte tussen de Grunobuurt en het stadspark namelijk op meerdere plaatsen goed en veilig worden overgestoken.

De begroeiing in het oostelijke deel van het Stadspark is gevarieerd. In het zuidelijke deel - bij de kantoren - liggen gazons, bloemperken, verspreid staande bomen en enkele watertjes. Deze creëren een open indruk. Wat meer naar het noorden - bij de wijk Laanhuizen - zorgen bosschages voor een meer gesloten beeld.

Het park biedt diverse mogelijkheden voor recreatie. Er zijn meerdere wandel- en fietspaden waarover een recreant ook weer meerdere routes kan afleggen. Voorts staan er zitbanken en biedt ook het gras volop ruimte om te zitten of te liggen. De kort gemaaide gazons zijn bovendien te gebruiken voor balsporten e.d.

Tilburg: Tivolipark

Het Tivolipark in Tilburg (foto 4) is aangelegd door Interpolis. Het park ligt tussen het kantoorgebouw van Interpolis en de Tivolistraat. Binnen het park ziet de bezoeker stroken gras met daarop solitaire bomen, een langwerpige vijver, een strook natuursteen, diverse natuurstenen randjes en enkele kunstvoorwerpen.

In het park liggen enkele wandelpaden, zodat wandelen, hond uitlaten, joggen e.d. mogelijk is. Fietsen is niet toegestaan. Wel kan een recreant gaan zitten op een bankje of diverse stenen randjes. Doordat het Tivolipark een beperkt oppervlak heeft, zal een passant er vaak al snel doorheen zijn. Het Tivolipark is alleen overdag opengesteld voor recreanten.

Voor de omwonendenenquête zijn mensen uit de wijk Hoogvenne benaderd. Strikt genomen ligt binnen de gehanteerde afstandsgrens van 400 meter rond het park ook nog een deel van de binnenstad. Er zijn echter geen binnenstadbewoners benaderd voor de omwonendenenquête. De reden daarvoor was dat dit de steekproeftrekking sterk zou hebben gecompliceerd.

2.3 Onderzoekslocaties voor de werknemersenquête

Arnhem: Business Park Arnhem

Het Business Park Arnhem is een bedrijventerrein van 50 hectare op een voormalig landgoed. Van het totale oppervlak binnen het Business Park mag slechts 20% worden bebouwd. De bedrijfspanden staan verspreid over het hele terrein (foto 5).

De begroeiing binnen het Business Park Arnhem is gevarieerd. Naast meer open delen met grasvelden, struiken, verspreid staande bomen en soms ook een bloemperk, zijn meer gesloten delen waar de bomen dicht op elkaar staan. De hoogteverschillen in het terrein vergroten de gevarieerde indruk.

Voor de recreant zijn er binnen het terrein amper specifieke voorzieningen. Wel kan er worden gewandeld of gefietst op de geasfalteerde wegen waar ook auto's gebruik van mogen maken en op enkele kleinere paden. Daarnaast kunnen de grasvelden worden gebruikt voor zitten, liggen, balsporten e.d.

Almelo: Bedrijfslocatie van het Waterschap Regge en Dinkel

Het Waterschap Regge en Dinkel is sinds 1991 gevestigd op een nieuwe locatie. Deze nieuwe locatie is circa 1,5 hectare groot en omvat naast het bedrijfspand ook een grote tuin (klein park) voor dit pand.

Het groen in de tuin omvat gras, struiken en bomen. Voorts ligt er ook een grote vijver in. Voor de recreant biedt de tuin gelegenheid voor een korte wandeling. Daarnaast kan men er zitten, liggen en eventueel ook spelen, vissen of schaatsen (in de winter).

Behalve de tuin kunnen de medewerkers van het waterschap ook het nabijgelegen gemeentelijke park Beeklust bezoeken. Dit park kan worden bereikt via een door groen omgeven wandelpad (eveneens van de gemeente). Deze groene verbinding en het park Beeklust verruimen de recreatieve mogelijkheden in de buurt van het Waterschapskantoor.

3 Omwonenden: recreatief gebruik en waardering

3.1 Inleiding

Dit hoofdstuk presenteert de uitkomsten van de enquête onder respondenten die nabij groene en recreatieve bedrijventerreinen wonen. Paragraaf 3.2 bespreekt het recreatieve gebruik van deze terreinen door hen. Hun waardering voor de terreinen komt in paragraaf 3.3 aan de orde. Paragraaf 3.4 vervolgens behandelt het oordeel van de respondenten over de bedrijven en paragraaf 3.5 geeft een samenvatting.

Het recreatieve, groene bedrijventerrein wordt in dit hoofdstuk steeds aangeduid met de term 'park'.

3.2 Recreatief gebruik van het groene, recreatieve bedrijfsterrein

Bezoek aan het park

81% van alle respondenten kwam het afgelopen jaar in het park (=groene bedrijventerrein). In Tilburg ligt het percentage bezoekers echter significant lager (65%).

Tabel 3.1 Het percentage respondenten dat in het afgelopen jaar het groene recreatieve bedrijventerrein bezocht, per plaats

	Assen (n=48)	Ede (n=44)	Groningen (n=17)	Tilburg (n=31)	Totaal (n=140)
Bezoekers (perc.)	83	91	77	65	81

In werkelijkheid ligt het percentage bezoekers onder de omwonenden in Tilburg echter nog veel lager. Veertien van de benaderde Tilburgse omwonenden zijn namelijk niet geënquêteerd omdat zij zeiden dat ze het Tivolipark niet kenden. Als deze 14 mensen zouden zijn meegeteld als respondent, dan zou slechts 44% van de Tilburgers het terrein hebben bezocht. Overigens verschilt Tilburg hierin van de drie andere plaatsen. Voor deze drie andere plaatsen samen was er slechts 1 persoon die niet wist welk park de enquêteur bedoelde.

Het recente ontstaan van het Tilburgse Tivolipark (sinds 1996) kan een reden zijn voor de onbekendheid en het geringe gebruik van dit park. Daar komt nog bij dat de wijk rond het Tivolipark zeer divers is. Naast straten met vooroorlogse villa's en herenhuizen met grote tuin én straten met vooroorlogse arbeiderswoningen zijn er ook diverse straten die in de afgelopen jaren geheel zijn vernieuwd. Mogelijk komen omwonenden hierdoor weinig in andere delen van de wijk dan hun eigen deel.

Bezoekfrequentie

De bezoekers bezochten het groene bedrijventerrein gemiddeld 61 keer in het afgelopen jaar (tabel 3.2). Tussen de vier plaatsen lijken er echter forse verschillen te

zijn. Deze kunnen echter niet worden getoetst op hun significantie¹. De hoge gemiddelde bezoekfrequentie in Assen is evenwel opvallend. Daar kunnen verschillende redenen voor zijn. Bijvoorbeeld de ligging van het Assense park ten opzichte van veel gebruikte andere voorzieningen, in het bijzonder het winkelcentrum in een andere wijk en het drukke fietspad langs de doorgaande weg achter het park. Daarnaast kunnen ook persoonlijke kenmerken van de bezoekers een rol spelen of de recreatieve gebruiksmogelijkheden van het park. Deze laatste zijn in Assen echter vrij beperkt.

Tabel 3.2 Aantal keren dat men in het afgelopen jaar het groene recreatieve bedrijventerrein bezocht

Aantal keer	Assen (n=37)	Ede (n=39)	Groningen (n=13)	Tilburg (n=20)	Totaal (n=109)
Gemiddeld ¹	110	39	59	14	61
w.b. 1-10 keer (perc.)	22	56	30	80	25
11-25 keer (perc.)	14	23	15	5	16
26-50 keer (perc.)	19	10	23	10	14
51 keer en vaker (perc.)	46	10	30	5	24

¹ De verschillen tussen de plaatsen zijn niet te toetsen op significantie.

Activiteiten in het park

Bijna alle bezoekers (92%) wandelen of fietsen wel eens voor hun plezier op de groene bedrijventerreinen (tabel 3.3). Andere activiteiten die door veel mensen worden ondernomen in het park zijn wandelen of fietsen omdat men op weg is naar voorzieningen (utilitair; 72%), blokje om of hond uitlaten (61%) en bekijken van planten of dieren (59%). Tussen de vier plaatsen doen zich diverse verschillen door in het gebruik van de parken door de omwonende bezoekers. Omdat daar zeer uiteenlopende redenen voor kunnen zijn, worden deze verschillen hier verder niet besproken.

Tabel 3.3 Activiteiten die bezoekers ondernemen op het groene recreatieve bedrijventerrein (perc.)

Aantal keer	Assen (n=ca. 37)	Ede (n=ca. 39)	Groningen (n=ca. 13)	Tilburg (n=ca. 20)	Totaal (n=ca. 109)
Wandelen / fietsen (plezier)	97	97	92	70	92
Wandelen / fietsen (utilitair)	90	43	92	80	72*
Blokje om / hond uitlaten	69	63	92	25	61*
Kijken naar planten/ dieren	61	77	54	26	59*
Spelen met kinderen	26	41	77	20	36*
Zitten / liggen	6	19	77	35	26*
Sporten	12	33	69	0	24
Anders	18	17	100	0	15

* = Significant verschil tussen de plaatsen.

Redenen voor niet-bezoek

De 27 respondenten die aangaven dat zij het afgelopen jaar geen bezoek brachten aan het groene recreatieve bedrijventerrein bij hen in de buurt, gaven daar uiteenlopende redenen voor. Voor een deel houdt dat verband met de aanwezigheid

¹ Er wordt namelijk niet voldaan aan de toetsingsvoorwaarden.

van de bedrijven in het park (tabel 3.4). Een derde deel vindt de bedrijfsgebouwen storend om te zien, een kwart stoort zich aan de eigen zichtbaarheid voor werknemers in die gebouwen en ongeveer een zesde deel vindt de aanwezigheid van werknemers in het park storend.

Toch vormen de bedrijven en hun werknemers niet de meest genoemde redenen voor het niet-bezoeken van het park. De drie meest genoemde redenen zijn dat het park te klein is; men geen behoefte heeft aan parkbezoek en dat men het park niet mooi vindt (tabel 3.4).

Tabel 3.4 Redenen waarom men niet naar het groene, recreatieve bedrijventerrein in de buurt gaat (in perc.)

Reden voor niet-bezoek	Aandeel (n=27) ¹	Reden voor niet-bezoek	Aandeel (n=27) ¹
Ik vind dit park te klein	45	Andere reden	19
Ik heb geen behoefte aan parkbezoek	41	Aanwezigheid van werknemers in het park stoort	15
Ik vind dit park niet mooi	41	Ik vind dit park te ver van huis	11
Het zien van bedrijfsgebouwen stoort	33	Ik wil in de buurt geen park bezoeken	11
In dit park kan ik niets doen	26	Dit park is slecht bereikbaar	7
Zichtbaarheid voor werknemers in gebouwen stoort	26	Door mijn lichamelijke conditie is parkbezoek niet mogelijk	7
Ik heb geen tijd voor parkbezoek	26		

¹ Respondenten konden meer redenen opgeven.

3.3 Waardering van het groene recreatieve bedrijventerrein

Waardering van het park

Vrijwel alle respondenten hebben op zijn minst enige waardering voor het groene bedrijventerrein in hun omgeving. Dit geldt voor alle vijf de aspecten die hen zijn voorgelegd (tabel 3.5). Wel lijkt de waardering het meest uit te gaan naar de bijdrage van het park aan het groen in de buurt en naar de bereikbaarheid van het park, c.q. de afstand tussen het park en de eigen woning. Eventuele verschillen tussen de vier plaatsen zijn niet verder onderzocht.

Tabel 3.5 Voor vijf aspecten de waardering voor het groene bedrijventerrein (in perc.)

	Geen waardering	Weinig / matige waardering	Waardering / veel waardering
Bijdrage aan groen in buurt	5	22	73
Bereikbaarheid	1	22	67
Voor afstand tot huis	2	21	67
Omdat het mooi is	14	38	48
Bruikbaarheid voor eigen vrijetijdsbesteding	10	34	45

Openstelling van park bij bedrijven

De meeste respondenten (85%) vinden het een prima idee als bedrijven hun park of tuin openstellen (tabel 3.6). Slechts 3% van de respondenten vindt dat geen goed idee. Tussen de vier plaatsen zijn er wat dit betreft amper verschillen.

Tabel 3.6 De mening van respondenten over de openstelling door bedrijven van hun park / tuin (perc.)

Stelling: Ik vind het een prima idee als bedrijven hun park/ tuin open stellen	Assen (n=47)	Ede (n=39)	Groningen (n=12)	Tilburg (n=31)	Totaal (n=129)
Eens / zeer eens	96	74	83	81	85
Neutraal	2	21	17	16	12
Oneens / zeer oneens	2	5	-	3	3

3.4 Oordeel over de bedrijven in het park

Parkbezoek in relatie tot bedrijven

Ruim een vijfde deel van de respondenten is het (zeer) eens met de stelling 'ik zou vaker naar dit park gaan als er geen bedrijven stonden' (tabel 3.7). Blijkbaar storen zij zich aan de bedrijven of aan aspecten die daarmee samenhangen.

Tabel 3.7 De invloed van bedrijven in het park op de frequentie van parkbezoek volgens bezoekers en niet bezoekers (perc.)

Stelling: Ik zou vaker in het park komen als er geen bedrijven stonden	(Zeer) eens	Neutraal	(Zeer) oneens
Bezoekers (n=104)	20	36	44
Niet-bezoekers (n=22)	27	27	45
Totaal (n=126)	21	34	44

Het valt op dat er hierbij slechts een klein, niet significant verschil is tussen de bezoekers en de niet-bezoekers van de bedrijventerrein. De bedrijven zijn dus geen dominante reden waarom mensen geheel niet naar het park gaan. Eerder bleek dat ook al bij tabel 3.4.

Tussen de vier plaatsen bestaat wel een significant verschil in het oordeel van de respondenten over de invloed van de bedrijven op de frequentie van het park bezoek (tabel 3.8). Vooral Assen en Ede springen er uit. In Assen meent slechts 2% van de respondenten dat ze vaker naar het park zouden gaan als er geen bedrijven stonden. In Ede daarentegen stelt bijna de helft van de respondenten dat ze zonder bedrijven vaker naar het Horapark zouden gaan. Later in deze paragraaf wordt nog teruggekomen op deze bevindingen.

Tabel 3.8 De invloed van bedrijven in het park op de frequentie van parkbezoek naar plaats (perc.)

Stelling: Ik zou vaker in het park komen als er geen bedrijven stonden	Assen (n=47)	Ede (n=39)	Groningen (n=12)	Tilburg (n=30)	Totaal (n=128)
Eens / zeer eens	2	46	25	17	21
Neutraal	21	31	67	43	34
Oneens / zeer oneens	77	23	8	40	44

Significante verschillen tussen de plaatsen, volgens Kruskal-Wallis test ($\alpha=0,00$).

Zichtbaarheid van gebouwen, werknemers en de parkbezoeker

Tijdens het parkbezoek kunnen respondenten op verschillende wijzen met de bedrijven te maken krijgen, c.q. worden geconfronteerd. De volgende drie wijzen zijn onderscheiden:

- zicht op bedrijfsgebouwen
- zicht op werknemers die recreëren in het park
- zelf gezien worden door werknemers in de gebouwen

Er is gekozen voor deze drie omdat het voor de hand liggende wijzen zijn waarop parkbezoekers met de bedrijven te maken kunnen krijgen. In de enquête is nagevraagd hoe de parkbezoekers de drie items beoordelen.

Gemiddeld genomen vinden de parkbezoekers de bedrijfsgebouwen het meest zichtbaar, terwijl ze recreërende werknemers het minste zien (Tabel 3.9). De eigen zichtbaarheid voor werknemers in de gebouwen ligt tussen beide in.

Tabel 3.9 Gemiddeld oordeel over de zichtbaarheid van gebouwen, recreërende werknemers en bezoekers tijdens het parkbezoek in vier plaatsen (op basis van scores tussen 1 en 5, waarbij 1=niet zichtbaar en 5= zeer zichtbaar)

	Assen (n=39)	Ede (n=36/38)	Groningen (n=13)	Tilburg (n=18)	Totaal (n=106/108)
1. Bedrijfsgebouwen	3,9	4,0	3,0	3,9	3,8*
2. Recreërende werknemers	2,7	1,8	2,0	1,5	2,1*
3. Uzelf (voor de werknemers in de gebouwen)	3,1	2,9	2,7	3,1	3,0

* Significant verschil tussen de plaatsen, volgens Kruskal-Wallis test ($\alpha=0,05$).

De zichtbaarheid van bedrijfsgebouwen en werknemers verschilt tussen de vier plaatsen. Zo vinden de Groningers de bedrijfsgebouwen relatief minder zichtbaar en zien de Assenaren relatief vaker recreërende werknemers. Er is niet nagegaan hoe dit komt. Wel zij opgemerkt dat er uiteenlopende redenen voor kunnen bestaan. Zo kan bijvoorbeeld het oordeel over de zichtbaarheid van de gebouwen worden beïnvloed door de inrichting van het park, door de route die een bezoeker aflegt op het terrein en door de mate waarin bezoekers om zich heen kijken tijdens een bezoek.

Waardering van zichtbaarheid

Dat bedrijfsgebouwen, recreërende werknemers of de parkbezoeker zelf zichtbaar zijn is één ding, de waardering hiervoor door de parkbezoeker een ander. Deze waardering kan in beginsel zowel positief, negatief als neutraal zijn.

De parkbezoekers uit het onderzoek blijken in doorsnee het meest positief over het zien van recreërende werknemers (tabel 3.10). De gemiddelde score van 2,4 ontstaat doordat ongeveer de helft van de parkbezoekers het (heel) leuk zegt te vinden om recreërende werknemers te zien, terwijl de andere helft er neutraal tegenover staat en slechts enkele mensen zich hieraan storen (tabel 3.11).

Tabel 3.10 Gemiddelde waardering voor de zichtbaarheid van gebouwen, van recreërende werknemers en de bezoekers zelf tijdens het parkbezoek in vier plaatsen (op basis van scores tussen 1 en 5, waarbij 1=heel leuk en 5=zeer storend)

	Assen (n=39)	Ede (n=36/37)	Groningen (n=13)	Tilburg (n=18)	Totaal (n=106/107)
1. Bedrijfsgebouwen	3,0	3,6	3,0	2,7	3,2*
2. Recreërende werknemers	2,1	2,7	2,5	2,5	2,4*
3. Uzelf (voor de werknemers in de gebouwen)	2,9	3,3	3,6	3,1	3,2*

* Significant verschil tussen de plaatsen, volgens Kruskal-Wallis test ($\alpha=0,05$).

De gemiddelde waardering voor de twee andere items ligt met 3,2 hoger (tabel 3.10) en resulteert uit de meer uiteenlopende meningen tussen de parkbezoekers. Want hoewel de meerderheid van de parkbezoekers neutraal staat tegenover deze twee items (tabel 3.11), vindt ongeveer een vijfde deel van de parkbezoekers het (zeer) storend om tijdens een parkbezoek de bedrijfsgebouwen te zien, respectievelijk te merken dat men wordt gadeslagen door werknemers in de gebouwen.

Tabel 3.11 De waardering van parkbezoekers voor het zien van bedrijfsgebouwen, recreërende werknemers en de waarneming zelf te worden gadeslagen door werknemers in de gebouwen (perc.)

	Heel leuk (%)	Leuk (%)	Neutraal (%)	Storend (%)	Zeer storend (%)
1. Hoe vindt u het als u de bedrijfsgebouwen ziet tijdens uw bezoek aan het park? (N=107)	2	10	65	16	6
2. Hoe vindt u het als u ziet dat ook werknemers u van de bedrijven voor hun plezier gebruik maken van het park? (N=105)	11	41	46	0	2
3. Hoe vindt u het als u merkt dat werknemers vanuit de bedrijfsgebouwen naar u kijken tijdens uw parkbezoek? (N=106)	2	4	76	12	7

Tussen de plaatsen tenslotte zijn er significante verschillen in de waardering van de parkbezoekers voor de drie items (tabel 3.10). Hierbij is de gemiddelde Edenaar het meest negatief over de zichtbaarheid van bedrijfsgebouwen, terwijl de gemiddelde Assenaar het meest positief is over het zien van recreërende werknemers en ook over het zelf gadeslagen worden door werknemers in de gebouwen.

Waardering en parkbezoek

Het is nog de vraag of de waardering van de parkbezoekers over de drie items verband houdt met de reactie van parkbezoekers op de eerder besproken stelling 'ik zou vaker naar het park gaan als er geen bedrijven waren'. De drie items hangen immers alle samen met de aanwezigheid van de bedrijven in het park. Het lijkt logisch dat een negatieve waardering voor confrontatie met deze items zich vertaalt in een neiging minder vaak naar het park te gaan.

Tabel 3.12 geeft inderdaad steun aan die gedachte. Voor elk van de drie items is er een negatief én significant verband tussen de waardering voor het item en de stelling over parkbezoek. Parkbezoekers die het er mee eens zijn dat ze vaker naar het park zouden gaan als er geen bedrijven stonden, hebben dus vaker een negatieve waardering voor het zien van bedrijfsgebouwen, van recreërende werknemers en hun eigen zichtbaarheid voor werknemers in de gebouwen.

Tabel 3.12 Correlatiecoëfficiënten tussen de mening over de invloed van de bedrijven op de eigen bezoekfrequentie en de waardering voor de zichtbaarheid van bedrijfsgebouwen, recreërende werknemers en de parkbezoeker zelf

	Waardering voor zichtbaarheid van		
	Bedrijfsgebouwen	Werknemers (in park)	Uzelf (voor werknemers in gebouw)
Correlatiecoëfficiënt	-0,474*	-0,283*	-0,413*

* Significant bij $\alpha=0,05$.

Waardering en zichtbaarheid

Een vraag die vervolgens opkomt is of er een relatie is tussen de waardering voor elk van de drie items en de zichtbaarheid van de drie items volgens de parkbezoekers. We gaan hierbij uit van een confrontatiehypothese die stelt dat:

De waardering voor een bedrijfsgerelateerd aspect negatiever wordt naarmate men meer geconfronteerd wordt met dat aspect.

Aanleiding voor deze vraag is het eerder gesignaleerde verband tussen een negatieve waardering voor de drie bedrijfsgerelateerde items en de frequentie van het parkbezoek. Als er een relatie is met de zichtbaarheid dan kan daar immers bij toekomstige ontwerpen voor groene bedrijventerreinen rekening mee kunnen worden gehouden.

Voor de bedrijfsgebouwen blijkt de correlatie tussen de zichtbaarheid van deze gebouwen en de waardering hiervoor net niet significant (bij $\alpha=0,05$). Als er een iets ruimer significantieniveau ($\alpha=0,10$) wordt gehanteerd is er wel een significant verband. In lijn met dat wat volgens de confrontatiehypothese kan worden verwacht is het daarbij zo dat degenen die de gebouwen meer zichtbaar vinden, het zicht op de gebouwen negatief waarderen. Dit laatste strookt ook met andere onderzoeken die aantonen dat recreanten gebouwen in het algemeen niet mooi vinden om te zien. Hoewel het hier aangetoonde verband niet overtuigend significant is, wordt de bevinding daarom toch geïnterpreteerd als een signaal dat meer zicht op de bedrijfsgebouwen meer storing kan veroorzaken.

Voor het item recreërende werknemers vindt het onderzoek wel een overtuigend significante correlatie tussen de mate waarin parkbezoekers recreërende werknemers zien en hun waardering daarvoor. Het betreft echter een negatief verband: parkbezoekers die regelmatig tot vaak recreërende werknemers zien, waarderen dit relatief vaker positief (vinden het leuk) dan parkbezoekers die deze recreërende werknemers zelden tot nooit zien. De confrontatiehypothese gaat dus niet op voor het zien van recreërende werknemers.

Overigens betekent dit evenmin dat de redenering over de confrontatie met recreërende werknemers moet worden omgedraaid. Het is immers niet waarschijnlijk dat de parkbezoekers recreërende werknemers meer gaan waarderen naarmate zij hen vaker zien in het park. De relatie is waarschijnlijk gebaseerd op een andere logica. Een nadere blik op de gegevens leert dat er vrijwel geen bezoekers zijn die zich storen aan werknemers en dat de minst positieve waardering die wel voorkomt een neutraal oordeel is (tabel 3.11). Dit wijst erop dat parkbezoekers die zelden tot nooit recreërende werknemers zien geen expliciet gevoel hebben over het zien van werknemers en dat desgevraagd daarom neutraal waarderen. Dat nu valt wel weer te begrijpen.

Bij de eigen zichtbaarheid voor werknemers in de gebouwen tenslotte is er geen significant verband tussen het oordeel over de mate van de eigen zichtbaarheid en de waardering voor het gadegeslagen worden door werknemers. Anders dan de confrontatiehypothese veronderstelt lijkt de zichtbaarheid van de parkbezoeker voor de werknemers in de gebouwen dus niet negatief te worden gewaardeerd door de parkbezoeker.

Tabel 3.13 *Correlatiecoëfficiënten tussen de zichtbaarheid van en waardering voor bedrijfsgebouwen, recreërende werknemers en de eigen zichtbaarheid tijdens parkbezoek*

	Zichtbaarheid van Bedrijfsgebouw en	Recreërende werknemers	Uzelf (voor werknemers in gebouwen)
Correlatiecoëfficiënt	0,188**	-0,403*	-0,42

* Significant bij $\alpha=0,05$.

** Significant bij $\alpha=0,10$.

Zichtbaarheid en parkbezoek

De bevindingen uit de vorige subparagraaf doen vermoeden dat de zichtbaarheid van elk van de drie bedrijfsgerelateerde aspecten weinig invloed heeft op de frequentie van het parkbezoek. Meer zichtbaarheid van (confrontatie met) een bedrijfsgerelateerd aspect blijkt immers lang niet altijd samen te gaan met een meer negatieve waardering voor dat aspect. Een meer negatieve waardering gaat echter wel samen met de stelling dat men vaker naar het park zou gaan als er geen bedrijven stonden. Voor de zekerheid en om te voorkomen dat er verkeerde conclusies worden getrokken wordt er hier daarom nog nagegaan hoe de relatie is tussen de zichtbaarheid van de bedrijfsgerelateerde aspecten en het oordeel over de stelling over de invloed van de bedrijven op de frequentie van het parkbezoek (Tabel 3.14).

Inderdaad blijkt de zichtbaarheid van de bedrijfsgebouwen en de eigen zichtbaarheid voor werknemers niet gecorreleerd aan de stelling over de parkbezoekfrequentie. Alleen rond het item 'recreërende werknemers' blijkt er een significante relatie tussen de zichtbaarheid van deze werknemers en de stelling 'ik zou vaker naar het park gaan als daar geen bedrijven stonden'. Ook hier is dit verband echter weer tegengesteld aan dat wat volgens de confrontatiehypothese zou kunnen worden verwacht. Naarmate de parkbezoekers vaker recreërende werknemers zien, zijn ze het dus minder eens met de stelling.

Tabel 3.14 Correlatiecoëfficiënten tussen de mening over de invloed van de bedrijven op de eigen bezoekfrequentie en de zichtbaarheid en waardering voor de zichtbaarheid van bedrijfsgebouwen, recreërende werknemers en de parkbezoeker zelf

	Zichtbaarheid van Bedrijfsgebouwen	Werknemers (in park)	Uzelf (voor werknemers in gebouw)
Correlatiecoëfficiënt	-0,021	0,215*	-0,019

* Significant bij $\alpha=0,05$.

Concluderend

De bevindingen uit voorgaande subparagrafen leiden tot de conclusie dat:

- De bedrijven op de groene bedrijventerreinen volgens een deel van de bezoekers reden is om deze terreinen minder vaak te bezoeken dan wanneer er geen bedrijven stonden en dat deze bezoekers zich in sterkere mate dan andere bezoekers storen aan het zicht op bedrijfsgebouwen en aan de waarneming te worden gadeslaggen door werknemers in de gebouwen.
- Er weliswaar enige aanwijzingen zijn dat de ergernis over het zicht op bedrijfsgebouwen kan samenhangen met de zichtbaarheid van deze gebouwen, maar dat er geen aantoonbaar verband is tussen de zichtbaarheid van de gebouwen en het minder vaak bezoeken van het terrein.
- De neiging om vanwege de bedrijven minder naar het terrein toe te gaan evenmin samenhangt met de zichtbaarheid van recreërende werknemers in het park of de eigen zichtbaarheid van de parkbezoeker voor werknemers in de gebouwen.

Hypothesen

Tenslotte komt dan de vraag op waar het dan wel aan ligt dat een deel van de parkbezoekers vanwege de bedrijven minder vaak naar het park zegt te gaan.

Het is mogelijk dat persoonlijke verschillen een rol spelen: de ene persoon ergert zich nu eenmaal sneller dan de ander. Steun voor deze optie ligt in de bevinding dat er wel een verband is tussen de mate waarin men het eens is met de uitspraak vanwege de bedrijven minder vaak naar het park te gaan enerzijds en de mate waarin men zich stoort aan bedrijfsgerelateerde aspecten anderzijds, maar dat het verband tussen de zichtbaarheid van en waardering voor de bedrijfsgerelateerde aspecten veel minder duidelijk is².

Een andere optie is dat het heel specifiek verband houdt met de lokale context van het groene bedrijventerrein. Tabel 3.8 liet zien dat in Ede bijna de helft van de respondenten het eens is met de stelling vanwege de bedrijven minder vaak in het park te komen, terwijl in Assen slechts 2% deze stelling onderschrijft. Wat echter is dan het verschil in lokale context? De ontstaansgeschiedenis van het bedrijventerrein lijkt hier een rol te kunnen spelen. In Ede zijn de bedrijven namelijk gevestigd in een reeds bestaand groen terrein. Voor één omwonende uit Ede was dat zelfs reden om niet deel te nemen aan het onderzoek:

“Vroeger kwam ik er wel, maar sinds daar bedrijven staan kom ik er nooit meer”.

² Alleen voor het aspect bedrijfsgebouwen zien lijkt een verband mogelijk, maar binnen het onderzoek komt dat pas bij het hoge significantieniveau van $\alpha=0,10$ naar voren.

In Assen daarentegen is het provinciehuis met omliggend groen terrein ongeveer tegelijk met de woningen gebouwd. De respondenten kennen de situatie dus niet anders. In verband daarmee belde een respondent uit Assen zelfs ongerust op over de enquête:

“Het is toch niet de bedoeling dat er iets gaat veranderen bij het provinciehuis? Dat terrein is er al zolang als de wijk er is en het is prima zo”.

Beide reacties zijn exemplarisch. Toch is het voorstelbaar dat dit verschil in ontstaansgeschiedenis van beide groene bedrijventerreinen de waardering voor de terreinen beïnvloedt.

3.5 Samenvatting

140 Bewoners uit vier plaatsen deden mee aan de enquête over het recreatief gebruik van groene bedrijventerreinen. Zij wonen alle op maximaal 400 meter afstand van een groen terrein (aangeduid als park) waarin een of meer bedrijven staan.

De meeste respondenten (85%) vinden het een prima idee als bedrijven hun tuin of park openstellen voor respondenten.

De meeste respondenten (81%) hebben het park met de bedrijven in het afgelopen jaar bezocht. In Tilburg ligt dit aandeel echter veel lager. Mogelijk komt dit mede doordat het park nog maar een paar jaar bestaat en geen duidelijke plek heeft in de (weinig samenhangende) structuur van de wijk.

Het aantal keren dat bezoekers het afgelopen jaar in het park zijn geweest verschilt sterk, ook tussen de vier plaatsen. Vooral Assen springt eruit met een hoog aandeel bewoners dat 51 keer of vaker in het park was geweest. Waarschijnlijk wordt dit park deels als doorsteek naar andere voorzieningen gebruikt.

De 27 respondenten die het park niet bezochten geven daarvoor verschillende redenen. De drie meest genoemde zijn dat het park te klein is (45%) of niet mooi (41%) en dat men geen behoefte heeft aan park bezoek (41%). Er worden ook redenen genoemd die met de bedrijven samenhangen, i.h.b. het zicht op de bedrijfsgebouwen (33%) en de aanwezigheid van werknemers in het park (15%).

Een vijfde deel (21%) van alle respondenten stelt dat men vaker naar het park zou gaan als er geen bedrijven stonden. Bezoekers en niet-bezoekers verschillen hierbij niet van elkaar. Wel is er verschil tussen de diverse plaatsen. Vooral Ede en Assen springen eruit. In Ede denkt namelijk bijna de helft van de respondenten dat ze vaker naar het park zouden gaan als er geen bedrijven stonden. In Assen daarentegen denkt slechts 2% dit.

Een hypothetische verklaring hiervoor is dat de ontstaansgeschiedenis van beide terreinen dit mede beïnvloedt waarbij vooral de omvorming van een reeds langer

bestaand groen terrein tot bedrijventerrein bewerkstelligt dat meer respondenten vanwege de bedrijven minder vaak naar het park gaan. Deze hypothese is overigens gestoeld op spontane reacties van enkele respondenten uit Ede en Assen.

Bezoekers die stellen dat ze vaker naar het park zouden gaan als er geen bedrijven stonden, storen zich in vergelijking met andere bezoekers meer aan het zicht op de bedrijfsgebouwen en aan de waarneming dat ze worden gadeslagen door werknemers in de gebouwen.

Een hypothetische verklaring daarvoor is dat deze gevoelens van storing mede verband houden met persoonlijke verschillen, waarbij de een zich sneller ergert dan de ander. Er is namelijk geen direct verband tussen de zichtbaarheid van de aspecten die met bedrijven samenhangen en de stelling vaker naar het park te gaan als er geen bedrijven stonden. Wel is daarnaast ook gesignaleerd dat meer zicht op bedrijfsgebouwen mogelijk³ samengaat met een sterker gevoel van storing over het zien van de bedrijfsgebouwen. Maar voor zover dat zo is, werkt dat dus niet één op één door op de neiging om het terrein vanwege de bedrijven minder vaak te bezoeken.

³ Het gevonden verband is niet significant bij het gangbare significantieniveau van $\alpha=0,05$, maar wel bij $\alpha=0,10$.

4 Werknemers: recreatief gebruik en waardering

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk bespreekt de uitkomsten van de werknemersenquête. Na een presentatie van deze uitkomsten in paragraaf 4.2, geeft paragraaf 4.3 een samenvatting.

4.2 Recreatief gebruik en waardering van de groene werkomgeving

De respondenten en hun werkplek

De respondenten hebben een hoog (60%) of middelbaar (39%) opleidingsniveau. Driekwart (76%) van hen werkt fulltime. De meeste respondenten zijn voorts mannen (63%). Naar leeftijd vormen dertigers (40%) de grootste groep, samen met veertigers (27%). Daarnaast vulden ook vijftigers en twintigers de enquête in. Bijna de helft van de respondenten (41%) is lid van een natuurorganisatie. Voor het vervoer naar het werk neemt driekwart (76%) de auto en 18% de fiets.

Het werk dat de respondenten doen is hoofdzakelijk zittend werk (92%). Het werk wordt daarbij getypeerd als veel achter de computer (81%) en denkwerk (69%). De meeste respondenten (86%) hebben vanaf hun werkplek uitzicht op de groene bedrijfsomgeving.

Bezoek aan de groene bedrijfsomgeving

89% van de respondenten bezoekt de groene omgeving van het bedrijf wel eens voor ontspanning. Zij worden in het vervolg van dit hoofdstuk aangeduid als bezoekers. De termen respondenten en geënquêteerden verwijzen daarentegen ook naar degenen die de groene bedrijfsomgeving niet bezoeken.

Het aantal keren dat de bezoekers naar de groene bedrijfsomgeving toegaan voor ontspanning wisselt sterk tussen personen. Er zijn ongeveer evenveel bezoekers die dit maximaal 25 keer doen (46%) als bezoekers die er 40 keer of vaker in het jaar naar toegaan (40%).

Tabel 4.1 De frequentie waarmee bezoekers zich in het afgelopen jaar in de groene omgeving van hun bedrijf ontspannen

	Aantal keren					
	5-10	10-25	25 – 40	40 – 100	100 –150	Meer dan 150
Bezoekers (perc.)	19%	26%	14%	21%	7%	12%

De verblijfsduur van de meeste bezoekers in het groen ligt tussen een kwartier en een half uur (63%). 21% verblijft er korter dan een kwartier en 16% langer dan een half uur. Langer dan een uur komt evenwel niet voor.

Bewegingsactiviteiten in de groene bedrijfsomgeving

Bijna alle bezoekers (94%) gaan wel eens wandelen in de groene bedrijfsomgeving. Daarmee is wandelen de meest voorkomende bewegingsactiviteit in de groene

bedrijfsomgeving. Het is daarnaast ook de meest frequent beoefende bewegingsactiviteit: een kwart van de bezoekers (25%) wandelt vaak tot zeer vaak in het bedrijfsgroen en nog eens een kwart doet het regelmatig (28%). De resterende 42% doet het soms.

Andere, minder frequent ondernomen, bewegingsactiviteiten in de groene bedrijfsomgeving zijn:

- **Even bewegen**
79% van de bezoekers gaat wel eens even bewegen in het bedrijfsgroen. Daarbij gaat 47% 'soms' even bewegen, 16% regelmatig en gaat 5% vaak.
- **Sporten**
22% van de bezoekers zegt te sporten in de groene bedrijfsomgeving. Van hen zegt de helft (12%) dat dit 'soms' voorkomt. De overige 10% sport regelmatig tot zeer vaak in de groene bedrijfsomgeving.
- **Fietsen**
22% van de bezoekers fietst wel eens in de groene bedrijfsomgeving. De helft 11% fietst er regelmatig en nog eens 4% vaak. De overige 9% fietst er soms. Het is niet duidelijk of deze fietsers echt tijdens werkpauses gaan fietsen. Het lijkt waarschijnlijk dat minstens een aantal van hen met de fiets van en naar het werk gaat en daarbij een deel van de groene bedrijfsomgeving doorkruist.
- **Lopen tussen twee bedrijfsgebouwen**
56% van de bezoekers loopt van tijd tot tijd door de groene bedrijfsomgeving naar een ander bedrijfsgebouw. 21% van hen doet het soms, 19% regelmatig en 16% vaak tot zeer vaak. Overigens is het van belang te bedenken dat deze vorm van gebruik van de groene bedrijfsomgeving afhankelijk is van de verdeling van de bedrijfsorganisatie over meerdere gebouwen én van de contacten die werknemers voor hun werk moeten onderhouden.

Overige activiteiten in de groene bedrijfsomgeving

Naast de bewegingsactiviteiten gebeuren er in de groene bedrijfsomgeving ook nog tal van andere activiteiten:

- **Samenzijn met mensen**
72% van de bezoekers doet dit in de groene bedrijfsomgeving. 37% is daarbij soms samen met anderen, 19% regelmatig en 16% is vaak tot zeer vaak met anderen samen in de groene bedrijfsomgeving.
- **Lunchen**
67% van de bezoekers luncht wel eens in de groene bedrijfsomgeving. 40% van hen luncht er soms, 18% regelmatig en 9% luncht vaak tot zeer vaak in de groene bedrijfsomgeving.
- **Bomen / planten / dieren kijken**
61% van de bezoekers bekijkt bomen, planten of dieren in het bedrijfsgroen. Van hen doet 49% het soms, 5% het regelmatig en 7% het vaak.
- **Zitten/liggen**
42% van de bezoekers gaat wel eens zitten of liggen in de groene bedrijfsomgeving. De meesten doen het soms (37%), 5% doet het regelmatig.
- **Roken**

16% van de bezoekers rookt in de groene bedrijfsomgeving. Van hen doet 12% dit soms, 2% rookt er regelmatig en 2% rookt er zeer vaak.

- Eenden / vogels voeren
14% van de bezoekers voert vogels in het bedrijfsgroen. Zij doen dit allen soms.
- Werkbespreking, stukken lezen etc.
12% van de bezoekers benut de groene bedrijfsomgeving wel eens voor werkbesprekingen en het lezen van stukken. De meesten doen het soms (7%), een enkeling regelmatig of vaak.
- Lezen
9% van de bezoekers gaat soms lezen in de groene bedrijfsomgeving. Er is niemand die dit vaker doet.
- Andere activiteiten:
14% van de bezoekers onderneemt andere activiteiten in de groene bedrijfsomgeving. Bij 4% van hen gaat het daarbij om beweging.

Motieven voor gebruik van de groene bedrijfsomgeving

De belangrijkste motieven voor het gebruik van de groene bedrijfsomgeving zijn:

- Frisse lucht: 84% van de bezoekers.
- Ontspanning: 69% van de bezoekers.
- Natuur: 69% van de bezoekers.
- Andere omgeving: 58% van de bezoekers.
- Rust: 54% van de bezoekers.

Bij de minder vaak genoemde motieven vallen enkele zaken op:

- Sociaal contact is slechts voor 20% van de bezoekers een motief. Dit is veel lager dan de 72% bezoekers die 'samenzijn met mensen' aankruisten als activiteit waar zij aan deelnemen in de groene bedrijfsomgeving. Blijkbaar is het contact met de anderen dus meer iets dat zich voordoet tijdens het bezoek aan de groene bedrijfsomgeving dan dat men dat bewust zoekt.
- Sport en spel is voor slechts 11% van de bezoekers relevant. Nog eens 4% noemt beweging als motief. De score voor het motief sport en lichaamsbeweging komt hiermee redelijk overeen met het percentage sporters onder de bezoekers (22%, waarvan 10% regelmatig tot zeer vaak sport). Tegelijk echter ligt deze score veel lager dan de 50% geënquêteerden regelmatig tot zeer vaak wandelen in het bedrijfsgroen en aldus ook aan lichaamsbeweging doen. Dit wijst erop dat lichaamsbeweging voor de meesten geen bewust onderkend motief is. De lichaamsbeweging is veeleer een gevolg van de activiteit wandelen die men onderneemt in verband met andere motieven, zoals frisse lucht, ontspanning, natuur en rust⁴.
- Stilte wordt door slechts 28% van de bezoekers gezocht.

⁴ Het is mogelijk dat het motief lichaamsbeweging niet naar voren komt uit de enquête omdat er niet expliciet is gevraagd naar dit motief. Daar staat tegenover dat mensen konden aangeven dat er voor hen (nog) andere motieven gelden dan de motieven uit de antwoordcategorieën en dat aan degenen die dit aangaven is gevraagd welk ander motief zij bedoelden. Als lichaamsbeweging een belangrijk en bewust onderkend motief zou zijn, dan had dit motief bij deze vraag door veel meer mensen moeten zijn genoemd dan de 4% mensen die dit nu deden.

De waardering voor de groene bedrijfsomgeving

Vrijwel alle respondenten hebben veel tot zeer veel waardering voor de groene bedrijfsomgeving (92%). Evenzo denken bijna alle respondenten (96%) dat ze de groene bedrijfsomgeving zouden missen als deze er niet was. Voor driekwart (75%) van hen zou dit zelfs een groot gemis zijn.

De betekenis van de groene bedrijfsomgeving voor het werk

Bijna alle respondenten (95%) denken dat de groene bedrijfsomgeving het werk ten goede komt.

Belemmeringen voor meer frequent gebruik

Tijdgebrek op werkdagen is de belangrijkste reden waarom de geënquêteerden niet (nog) vaker gebruik maken van de groene bedrijfsomgeving. Dit blijkt bij twee verschillende vragen uit de enquête:

- De eerste vraag inventariseert de redenen waarom men niet vaker gebruik maakt van de groene omgeving bij het bedrijf. Ruim tweederde deel van de respondenten (71%) stelt dat de reden 'het werk laat het niet toe / te druk' meespeelt. Bijna 40% van hen vindt dit zelfs een belangrijke / doorslaggevende reden.

Ook het met tijdgebrek verwante argument dat men 'al zo vaak mogelijk naar buiten gaat' is veel genoemd. Ruim de helft van de geënquêteerden (55%) zegt dat (ook) deze reden op zijn minst meespeelt en van hen noemt 28% het een belangrijke / doorslaggevende reden.

- De tweede vraag gaat over de omstandigheden waaronder een geënquêteerde vaker naar buiten zou gaan bij het bedrijf. Bijna de helft (48%) van de geënquêteerden zegt vaker naar buiten te gaan als 'ik daar meer tijd voor zou hebben op werkdagen'.

Voorts zegt een kwart (24%) dat men vaker naar buiten zou gaan 'als ik pauzes zou nemen op het werk'. Dit laatste argument wijst overigens niet per se op een hoge werkdruk; het is ook geldig voor mensen die slechts een paar uur per dag werken en daardoor geen pauzes nemen.

Naast het tijdgebrek zijn er nog verschillende andere belemmeringen voor meer frequent bezoek aan de groene bedrijfsomgeving (tabel 4.2). Deze gelden elk slechts voor een minderheid van de geënquêteerden en houden overwegend verband met persoonlijke of sociale factoren. Voor enkelen houden ze bovendien verband met de groene bedrijfsomgeving zelf.

Tabel 4.2 Belemmeringen voor meer frequent bezoek aan de groene bedrijfsomgeving

Belemmeringen voor meer frequent bezoek aan de groene bedrijfsomgeving	
Ik ga niet vaker naar buiten bij het bedrijf omdat:	Ik zou vaker naar buiten gaan bij het bedrijf als:
<ul style="list-style-type: none"> • Het werk laat het niet toe / te druk (71%) • Ik heb er geen behoefte aan om vaker naar buiten te gaan (33%) • Collega's doen het ook niet (28%) • Ik wil niet bij het werk recreëren (19%) • Ik wil niet naar het park om even te recreëren (13%) • Ik heb er nog nooit aan gedacht (10%) • De omgeving is niet aantrekkelijk genoeg (3%) 	<ul style="list-style-type: none"> • Als ik daar meer tijd voor zou hebben op werkdagen (48%) • Als ik pauzes zou nemen op werkdagen (24%) • Ik een reden zou hebben om naar buiten te gaan (19%) • Er iemand zou zijn met wie ik samen kan gaan (13%) • Er in het park meer voor me te doen is (6%) • Het park bij het bedrijf mooier zou zijn (2%) • Het park bij het bedrijf groter zou zijn (4%) • Anders (6%)

4.3 Samenvatting

64 werknemers deden mee aan een enquête over de groene omgeving van hun bedrijf. Deze werknemers zijn vrijwel alle middelbaar of hoog opgeleid en hebben hoofdzakelijk zittend werk. De meerderheid werkt voorts fulltime. Voor het vervoer naar het werk gebruiken de meesten gemotoriseerde voertuigen.

De groene omgeving rond het bedrijf wordt door vrijwel alle werknemers wel eens bezocht voor ontspanning. De frequentie waarmee ze dit in het afgelopen jaar deden varieert sterk. Het bezoek aan het groen duurt vaak 16 tot 30 minuten.

De meest belangrijke motieven voor het verblijf in de groene bedrijfsomgeving zijn frisse lucht, ontspanning en natuur. Het groen wordt vervolgens gebruikt voor zowel bewegingsactiviteiten als voor andere activiteiten. De meest genoemde activiteiten zijn wandelen (94%), even bewegen (79%), samenzijn met anderen (72%), lunchen (67%) en bomen / planten / dieren bekijken (61%). Een klein deel van de bezoekers zegt (ook) te sporten in het groen.

Tijdgebrek en werkdruk is de meest belangrijke reden waarom werknemers niet vaker de groene bedrijfsomgeving bezoeken. Andere redenen zijn vaak persoonsgebonden (bijvoorbeeld ik heb er geen behoefte aan) of sociaal (i.h.b. collega's doen het ook niet). Soms vormt het groen de reden waarom men niet vaker gaat (bijvoorbeeld de omgeving is niet aantrekkelijk).

Bijna alle respondenten hebben veel tot zeer veel waardering voor de groene bedrijfsomgeving en denken dat deze het werk ten goede komt. Vrijwel allen zouden de groene omgeving missen als deze er niet was. Driekwart van hen zou hem zelfs sterk missen.

5 Slotbeschouwing

5.1 Inleiding

- Wat betekenen de onderzoeksuitkomsten voor het Rijk en in het bijzonder voor het beleid van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij?
- Is het wenselijk dat het ministerie van LNV de aanleg van groene bedrijventerreinen stimuleert?

Deze vragen staan centraal in dit hoofdstuk. Paragraaf 5.2 behandelt hierbij de eerste vraag en paragraaf 5.3 geeft met een aantal beleidsadviezen antwoord op de tweede. Paragraaf 5.4 bevat aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

5.2 De betekenis van de onderzoeksuitkomsten voor het Rijk

Voor het antwoord op de vraag wat de onderzoeksuitkomsten betekenen voor het Rijk wordt het beleidsterrein van het ministerie van LNV als uitgangspunt genomen. Het antwoord levert namelijk ook een voorzet voor het antwoord op de tweede vraag die LNV centraal stelt (par. 5.3). Toch heeft de informatie uit de huidige paragraaf evenwel ook raakvlakken met het beleid van diverse andere ministeries, te weten:

- het ministerie van VWS in verband met gezondheid en sport;
- het ministerie van EZ in verband met beleid ten aanzien van de ontwikkeling en revitalisering van bedrijfstreinen;
- het ministerie van VROM in verband met beleid ten aanzien van woon(werk)milieus en in verband met de afstemming over Groen in de stad met het ministerie van LNV.

Achtereenvolgens wordt ingezoomd op de betekenis van de onderzoeksuitkomsten voor:

- Recreatie
- Natuur
- Het beleid gericht op verhoging van de bijdrage van de private sector aan natuur en recreatie

Recreatie

Voor de recreatie is duidelijk dat de groene bedrijventerreinen hieraan kunnen bijdragen. Ruim 80% van de respondenten onder de omwonenden en bijna 90% van de respondenten onder de middelbaar en hoogopgeleide kantoorwerknemers recreëren namelijk op deze terreinen. De meesten ondernemen daarbij ook meer of minder intensieve bewegingsactiviteiten. Via deze lichaamsbeweging kunnen de groene bedrijventerreinen ook bijdragen aan de gezondheid van bewoners en werknemers.

De nabijheid van het terrein tot de woning, c.q. de werkplek is daarbij bovendien een groot goed. Voor de omwonenden blijkt dit wel uit de waardering van de respondenten voor de nabijheid en bereikbaarheid van het groene bedrijventerrein. Voor de werknemers blijkt het uit het gegeven dat tijdgebrek en werkdruk de belangrijkste redenen zijn waarom respondenten niet vaker naar buiten gaan. Dat wijst er op dat de werknemers in hun pauzes amper tijd hebben om naar een verder weg gelegen terrein te gaan.

Doordat de werknemers hun werk bovendien hoofdzakelijk zittend verrichten en voor de reis tussen huis en bedrijf gemotoriseerd vervoer gebruiken, draagt hun recreatie op het groene bedrijventerrein bij aan het dagelijkse half uur Gezond Bewegen dat volgens de gelijknamige Rijksvoorlichtingscampagne wenselijk is voor iedereen. Wel moet worden opgemerkt dat de meeste respondenten onder omwonenden en kantoormedewerkers niet iedere dag op het terrein komen én dat velen aangeven dat ze vaak maar hooguit een kwartier op het terrein verblijven. Voor het halve uur Gezond Bewegen telt echter alle lichaamsbeweging mee, dus ook de tien minuten die iemand bijvoorbeeld tijdens een lunchpauze over een groene bedrijventerrein wandelt.

Toch zijn er ook een aantal mitsen en maren rond deze bijdrage van groene bedrijventerreinen aan de recreatie.

Een deel van de respondenten onder de omwonenden zegt dat ze het groene bedrijventerrein vaker zouden bezoeken als daar geen bedrijven stonden. In het onderzoek geldt dit voor ongeveer een vijfde deel van de omwonende respondenten, maar dit aandeel varieert voor de diverse bedrijventerreinen. Het gaat hier om mensen die zich meer dan andere bezoekers storen aan het zicht op de bedrijfsgebouwen en/ of de waarneming zelf te worden gadeslagen door werknemers in de gebouwen. Voor het antwoord op de vraag waarom een deel van de respondenten onder de omwonenden zich stoort en/ of vanwege de bedrijven minder vaak naar het park gaat, levert het onderzoek drie aanknopingspunten:

Allereerst kan een grote zichtbaarheid van de bedrijfsgebouwen de recreatieve beleving van het parkbezoek mogelijk verstoren. Er blijkt namelijk een zwak verband te zijn tussen de mate waarin de bedrijfsgebouwen zichtbaar zijn en het gevoel van storing over het zien van bedrijfsgebouwen.

Ten tweede is de hypothese geopperd dat de storing over bedrijfsgerelateerde aspecten samenhangt met persoonlijke verschillen en dat de een zich gewoon sneller ergert dan de ander. Voor degene die zich snel ergert, is die ergernis uiteraard wel reëel.

Ten derde zijn er aanwijzingen voor de hypothese dat de ontstaansgeschiedenis van het groene bedrijventerrein kan uitmaken voor de mate waarin omwonende respondenten zeggen dat ze het park vanwege de bedrijven minder bezoeken. De omvorming van een bestaand groen en recreatief terrein tot een groen en recreatief bedrijventerrein lijkt er toe te kunnen leiden dat er desgevraagd meer mensen stellen dat ze het bedrijventerrein vaker zouden bezoeken als er geen bedrijven stonden.

Voor de werknemers moet worden bedacht dat de kantoormedewerkers in het onderzoek niet representatief zijn voor alle kantoormedewerkers in Nederland op groene bedrijventerreinen. Voor het casestudykarakter van het onderzoek is dat op zich nog niet zo erg. Wel is het problematisch dat ook de representativiteit voor de twee belangrijkste groene bedrijventerreinen in het onderzoek niet zeker is. Het is immers mogelijk dat de vragenlijst vooral is geretourneerd door werknemers die toch al in groen zijn geïnteresseerd (zie paragraaf 1.2). Als dat zo is, dan is de uitkomst dat bijna 90% wel eens recreëert op het terrein waarschijnlijk te positief. Om dit te ondervangen is gecorrigeerd voor de non-response (tabel 5.1). Deze correctie veronderstelt dat degenen die de vragenlijst niet invulden geheel geen interesse hebben in recreatie op het groene bedrijventerrein. Omdat de response bij de twee belangrijkste bedrijven in het onderzoek sterk verschilt, zijn er bovendien twee varianten doorgerekend.

Na de correctie voor de non-response blijkt minstens 30% tot 60% van de kantoormedewerkers te recreëren in het groen (tabel 5.1). Hierbij geldt minstens 30% voor het bedrijf met de hoogste non-response en minstens 60% voor het andere. Er wordt voorts gesproken over minstens 30% en minstens 60% omdat de veronderstelling dat geen van de non-respondenten geïnteresseerd is in het groen, erg rigoreus is. Er zullen immers ook andere redenen zijn voor de non-response, zoals tijdgebrek, vergeten enzovoorts.

Tabel 5.1 *Het percentage kantoorknemers dat recreëert op het groene bedrijventerrein (van de respondenten en na correctie voor de non-response)*

	Respondenten	Na correctie non-response	
		Lage variant	Hoge variant
Recreëert in de groene bedrijfsomgeving	89%	31%	63%

¹ De correctie voor de non-response veronderstelt dat non-respondenten geheel geen interesse hebben voor de groene bedrijfsomgeving. De lage variant is gebaseerd op de uitkomsten voor het Businesspark in Arnhem (lage respons van 32%); de hoge variant is gebaseerd op de uitkomsten voor het Waterschap in Assen (hoge respons van 80%).

Natuur

In het verlengde van de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur wordt natuur hier opgevat als 'de natuur van voordeur tot Waddenzee' (LNV, 2000: 1). De natuur van de groene bedrijventerreinen kan daarbij vooral perspectief bieden voor het programma Stedelijk Natuurlijk uit de nota. Dit programma streeft onder meer naar:

- Verbetering van de recreatieve bereikbaarheid, de beleefbaarheid en de bruikbaarheid van het groen in en om de stad.
- Benutting van de herinrichting van bestaand stedelijk gebied voor verbetering van de toegankelijkheid en bruikbaarheid van groen in de stad.
-

Bij beide doelen gaat het in hoge mate om de betekenis van het groen voor mensen uit de stad. Uit het onderzoek komt wat dit betreft naar voren dat het groen van de groene bedrijventerreinen betekenis heeft voor mensen en dat het daarbij beslist niet alleen om de reeds besproken recreatieve betekenis gaat.

Zo hebben vrijwel alle respondenten onder de omwonenden enige tot veel waardering voor de bijdrage die de groene bedrijventerreinen leveren aan het groen in de buurt. Dit geldt zowel voor respondenten uit wijken die weinig ander groen in de buurt hebben (Tilburg en ook Groningen) als voor respondenten uit wijken waar wel nog veel ander groen vlakbij ligt (Assen, Ede). Ook is er bij bijna iedereen enige tot veel waardering voor de nabijheid en bereikbaarheid. Wel zal dit mede komen doordat de ondervraagde omwonenden maximaal 400 meter van de groene bedrijventerreinen af wonen en er geen ernstige verkeersbarrières zijn tussen hun huis en het groen. Iets minder waardering is er voor de schoonheid van de groene bedrijventerreinen en hun bruikbaarheid voor de eigen vrijetijdsbesteding. De waardering voor deze twee laatste items zal ook zijn beïnvloed door persoonlijke voorkeuren en situationele factoren zoals het scala aan recreatieve activiteiten dat ter plekke mogelijk is.

Met het oog specifiek op natuurbeleving is het voorts van belang dat de groene bedrijventerreinen niet enkel als decor voor andere activiteiten blijken te functioneren, maar ook als ruimte waar mensen de natuur waarnemen. Bijna 60% van de ondervraagde bezoekers zegt althans dat men in de groene bedrijventerreinen ook wel eens planten, bomen of dieren bekijkt. Wel zijn er hierbij, niet nader onderzochte, verschillen tussen de plaatsen.

Ook de ondervraagde kantoorwerknemers waarderen de groene bedrijfsomgeving en bezoeken deze in verband met de natuur. Tabel 5.2 brengt dit in beeld. Naast de uitkomsten voor de respondenten uit het onderzoek zijn ook weer de uitkomsten na de correctie voor de non-response vermeld.

Na de correctie voor de non-response blijkt minstens 30% tot 66% de bedrijfsomgeving zeer te waarderen. Minstens 32% tot 80% zou de groene bedrijfsomgeving missen als deze er niet zou zijn. Verder blijkt dat voor minstens 31% tot 76% de natuur een motief is om de groene bedrijfsomgeving te bezoeken en dat minstens 22% tot 51% op het terrein wel eens naar bomen, planten of dieren kijkt. Hierbij zij opgemerkt dat het grote verschil tussen de lage en de hoge variant hoofdzakelijk wordt veroorzaakt door het grote verschil in response bij de twee groene bedrijventerreinen met de meeste respondenten. Bij de correctie voor de non-response wordt immers verondersteld dat alleen werknemers die toch al positief staan tegenover het groen bij het bedrijf de vragenlijst hebben ingevuld (vgl. subparagraaf recreatie).

Tabel 5.2 Het percentage kantoorwerknemers dat waardering heeft voor (de natuur op) het groene bedrijventerrein (voor de respondenten en na de correctie voor de non-response¹)

	Respondenten	Correctie voor de non-response	
		Lage variant	Hoge variant
Waardeert de bedrijfsomgeving zeer	92%	30%	66%
Zou de groene bedrijfsomgeving sterk missen als deze er niet zou zijn	96%	32%	80%
Natuur is een motief voor het bezoek aan het terrein	95%	31%	76%
Kijkt op het terrein wel eens naar bomen / planten / dieren	61%	22%	51%
De groene bedrijfsomgeving komt het werk ten goede	95%	30%	77%

¹ De correctie voor de non-response veronderstelt dat non respondenten geheel geen interesse hebben voor de groene bedrijfsomgeving. De lage variant is gebaseerd op de uitkomsten voor het Businesspark in Arnhem (lage respons van 32%); de hoge variant is gebaseerd op de uitkomsten voor het Waterschap in Assen (hoge respons van 80%).

Bijdragen van de private sector aan natuur en recreatie

Bieden groene en recreatieve bedrijventerreinen kansen om de private sector meer te laten bijdragen aan natuur en recreatie? Voor het antwoord op deze vraag wordt kort stilgestaan bij de, betrekkelijk zijdelingse, informatie die het onderzoek onder omwonenden en kantoorwerknemers hierover levert. Vervolgens worden de zeer ter zake doende inzichten besproken uit een onderzoek van Böttcher (2001)⁵ onder managers van kantoren op groene bedrijventerreinen.

Wat de omwonenden betreft is er zeker wel wat te zeggen voor groene bedrijventerreinen als een middel waarmee de private sector bijdraagt aan natuur en recreatie. 85% van de omwonende respondenten vindt het althans een prima idee als bedrijven hun park of tuin openstellen en slechts 3% wijst dit af. De overige 12% staat er neutraal tegenover. Wel moet worden bedacht dat deze uitkomsten gelden voor bedrijven die het eigen, groene terrein open stellen. Het gaat dus niet over groene terreinen die (deels) worden vrijgegeven voor nieuwe vestiging van bedrijven. In het laatste geval lijkt er immers veeleer storing te ontstaan onder de omwonenden (vgl. subparagraaf recreatie).

Wat de kantoorwerknemers betreft is er voorts ook vanuit het perspectief van het werk wat te zeggen voor een groene bedrijfsomgeving. Ook na de correctie voor de non-response meent nog altijd minstens 30% tot 77% van de kantoorwerknemers dat de groene bedrijfsomgeving het werk ten goede komt. Als zij gelijk hebben kan het voor een bedrijf dus gunstig zijn om zich te vestigen op een groen bedrijventerrein, c.q. dit terrein zelf aan te leggen.

⁵ De samenvatting van het onderzoek van Böttcher staat in Bijlage A.

Tabel 5.3 Het percentage kantoorwerknemers dat meent dat het werk gebaat is bij de groene bedrijfsomgeving (voor de respondenten en na de correctie voor de non-response¹)

	Respondenten	Correctie voor de non-response	
		Lage variant	Hoge variant
De groene bedrijfsomgeving komt het werk ten goede	95%	30%	77%

¹ De correctie voor de non-response veronderstelt dat non-respondenten geheel geen interesse hebben voor de groene bedrijfsomgeving. De lage variant is gebaseerd op de uitkomsten voor het Businesspark in Arnhem (lage respons van 32%); de hoge variant is gebaseerd op de uitkomsten voor het Waterschap in Assen (hoge respons van 80%).

Het onderzoek van Böttcher (2001) laat zien dat er kantoororganisaties zijn die belang hebben bij een vestiging op een groen en recreatief bedrijventerrein waar ook omwonenden kunnen recreëren. Böttcher interviewde 7 managers van 7 verschillende kantoororganisaties op 6 verschillende groene bedrijventerreinen die alle zijn opengesteld voor omwonenden. Vier van deze kantoren bleken mede op de huidige locatie te zijn gevestigd omdat daar een groene en recreatieve bedrijfsomgeving was, c.q. kon worden aangelegd. Wel waren andere locatiefactoren in het algemeen belangrijker. Voor de andere kantoren was de groene bedrijfsomgeving geheel irrelevant bij de vestigingsplaatskeuze. Daar waar de groene en recreatieve omgeving wel een locatiefactor was, lag de relevantie van deze locatiefactor hoofdzakelijk in de representativiteit van het groen en in het imago dat de groene omgeving uitstraalt naar klanten, omwonenden en/ of burgers. Opvallend genoeg speelde de eventuele betekenis van het groen voor de werknemers geen rol bij de locatiekeuze. Wel waarderen alle managers inmiddels de mogelijkheden die de werknemers hebben om naar buiten te gaan. Voorts menen diverse managers inmiddels ook dat de groene bedrijfsomgeving een positieve invloed heeft op de werknemers. Hierbij wijzen ze op items zoals ontspanning, werksfeer, prestaties, gezondheid en binding aan het bedrijf.

Over de openstelling van de terreinen voor omwonenden zijn de kantoren alle positief. Vijf kantoren hebben daar ook echt zeggenschap over en hebben dus zelf mede besloten tot openstelling. De openstelling is bij hen vooral bedoeld om het imago van de organisatie uit te dragen naar de klanten en/ of burgers waar ze mee te maken heeft, en/ of om de communicatie met omwonenden over voorgenomen bedrijfsuitbreiding en dergelijke te faciliteren. De managers signaleren voorts dat de openstelling voor omwonenden extra kosten en soms ook overlast meebrengen. Ze vinden de voordelen van openstelling echter steeds opwegen tegen de nadelen en bovendien blijken de kosten voor openstelling gewoonlijk lager dan van tevoren verwacht. Wel vinden twee managers van commerciële kantoren dat de gemeente eigenlijk zou moeten meebetalen aan deze kosten, omdat het bedrijventerrein door de openstelling functioneert als openbare groenvoorziening. Ze zeggen dit nadat ze hiertoe zijn uitgedaagd. Twee managers van (niet-gemeentelijke) overheidskantoren reageren geheel anders op dezelfde uitdaging en vinden dat de gemeente niet hoeft mee te betalen, want zeggen ze: er is gekozen voor aanleg en openstelling van het groen omdat hun eigen overheidsorganisatie daar voordeel in zag.

Naast de kosten voor openstelling voor omwonenden zijn er ook kosten voor het normale beheer en onderhoud van het terrein. Vijf van de zeven kantoren in het

onderzoek van Böttcher betalen mee aan deze kosten. Vier van hen willen dat in de toekomst ook blijven doen. De vijfde wil dit niet en is op zoek naar een andere locatie. Voor dit vijfde bedrijf is het groen ook nooit een locatiefactor geweest. De twee die nu niet meebetalen aan de beheers- en onderhoudskosten zullen dat voorts in de toekomst waarschijnlijk ook niet gaan doen.

Een en ander leidt tot de volgende conclusies:

- Omwonenden vinden het vaak een prima idee als bedrijven hun tuin of park openstellen.
- Kantoorwerknemers menen vaak dat een groene bedrijfsomgeving het werk ten goede komt.
- Er zijn kantoororganisaties voor welke een groene en recreatieve bedrijfsomgeving één van de locatiefactoren is. Zij zijn ook bereid te betalen voor het beheer en onderhoud van dat groen. Voor deze kantoren is vooral de representativiteit van de omgeving van belang en de bijdrage die de omgeving levert aan het imago van de organisatie bij klanten/ burgers en omwonenden.
- Er zijn kantoororganisaties die ervaring hebben met de openstelling van hun groene en recreatieve bedrijfsomgeving voor omwonenden en die daarbij ervaren dat de voordelen van openstelling opwegen tegen nadelen in de zin van extra kosten en/ of eventuele overlast. De voordelen die zij zien betreffen vooral het uitdragen van het imago van hun organisatie naar omwonenden en klanten of burgers en/ of een meer open communicatie met omwonenden over voorgenomen bedrijfsuitbreidingen.
- De potentiële betekenis van de groene en recreatieve bedrijfsomgeving voor de werknemers lijkt bij de locatiekeuze geen rol te spelen. Toch blijken diverse managers van kantoren als ze eenmaal gevestigd zijn in zo'n omgeving, het wel te waarderen dat de werknemers naar buiten kunnen. Zij denken bovendien dat dit ook voordelen heeft voor het bedrijf (o.a. werksfeer, prestaties, gezondheid en binding aan het bedrijf).

5.3 Advies aan LNV

De vorige paragraaf laat zien dat groene en recreatieve bedrijventerreinen kunnen bijdragen aan beleidsdoelen van het ministerie van LNV ten aanzien van:

- Recreatie in de stad
- Stedelijke natuur
- Hogere bijdragen van de private sector aan natuur en recreatie.

Wel dient er rekening mee te worden gehouden dat een beperkt deel⁶ van de respondenten onder de omwonenden vanwege de bedrijven minder vaak gebruik

⁶ In het onderzoek zegt 21% van de omwonende respondenten vanwege de bedrijven minder vaak naar het groene bedrijventerrein te gaan. Van de bezoekers onder de respondenten vindt 22% het zicht op de bedrijfsgebouwen storend, stoort 19% zich als men merkt dat de werknemers hen vanuit de gebouwen gadeslaan en stoort 2% zich aan recreërende werknemers in het park. (Overigens zijn het deels dezelfde respondenten die zich aan meer aspecten storen).

maakt van het recreatieve groen en/ of zich tijdens een bezoek aan het terrein stoort aan aspecten die met de bedrijven samenhangen. Voor de recreatieve behoeften en beleving van omwonenden is een groen terrein zonder bedrijven dus beter. Toch kunnen groene recreatieve bedrijventerreinen waardevol zijn voor de recreatie dicht bij huis. Bijvoorbeeld op plaatsen waar door gebrek aan ruimte of geld geheel geen groen het enige alternatief is. Daarnaast kan een groen bedrijventerrein ook aanvullend zijn op recreatief groen zonder bedrijven.

Dan is er nog de storing die een aantal recreanten zegt te ervaren door de bedrijven. Aan persoonlijke verschillen tussen recreanten valt weliswaar weinig te doen, maar met twee andere potentiële oorzaken van deze storing kan wel rekening worden gehouden. Zo kunnen gemeenten de omvorming van bestaande groene en recreatieve terreinen in groene bedrijventerreinen tegengaan. Voorts is de zichtbaarheid van de bedrijfsgebouwen te verminderen via het ontwerp en de inrichting van het bedrijventerrein. Via welstandscommissies en voorschriften bij bouwvergunningen kunnen gemeenten ook daar invloed op uitoefenen. Wel ligt hier een potentiële belangentegenstelling met de wensen van het bedrijfsleven.

Samengevat luiden de beleidsadviezen aan het ministerie van LNV:

1. Ga in overleg met andere overheden over het belang van ruimte voor groene en recreatieve kantorenterreinen die zijn opengesteld voor omwonenden. Wijs daarbij in het bijzonder op hun betekenis voor recreatie, gezondheid en natuurbeleving door omwonenden én werknemers, op hun betekenis voor groen in de woonomgeving en op de interesse van kantoren die een representatieve en imago-versterkende locatie wensen.
2. Promoot de aanleg van groene en recreatieve kantorenterreinen in of nabij woonwijken waar zonder deze terreinen geen recreatief groen is en kan worden gerealiseerd.
3. Promoot de aanleg van groene en recreatieve kantorenterreinen daarnaast ook in of bij andere woonwijken waar wel ook recreatief groen is of wordt gerealiseerd, want de groene en recreatieve bedrijventerreinen kunnen daar zorgen voor de aanleg van extra recreatief groen waar het bedrijfsleven aan meebetaalt.
4. Communiceer naar andere overheden dat bestaande groene en recreatieve terreinen niet moeten worden benut voor de aanleg van groene recreatieve kantorenterreinen en leg dit ook vast in het eigen beleid.
5. Stimuleer via een of meer pilots dat actoren die betrokken zijn bij de ontwikkeling van groene en recreatieve kantorenterreinen een ontwerp maken dat de zichtbaarheid van de gebouwen voor recreanten zo veel mogelijk beperkt, en recht doet aan de wensen van kantoren ten aanzien van de representativiteit en versterking van het imago (zie ook par. 5.4).

5.4 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

1. Onderzoek de perspectieven voor recreatieve vergroening van te revitaliseren bedrijventerreinen en onder welke condities deze perspectieven te realiseren zijn.

Toelichting: Revitalisatie van bedrijventerreinen betreft vaak terreinen nabij oudere woonwijken van de stad. Vanuit de stedelijke ontstaansgeschiedenis is daar vaak weinig openbaar groen voor recreatie. Revitalisatie van dergelijke bedrijventerreinen biedt dan dus een uitgelezen kans voor uitbreiding van de ruimte voor groene recreatie op plekken waar het zeer wenselijk is.

Of die kansen ook te verzilveren zijn, zal mede afhangen van de specifieke problematiek op deze terreinen en van de speelruimte die het revitalisatieproces biedt voor alternatieve oplossingen. Een belangrijk punt is bovendien de aard van de bedrijvigheid op deze terreinen na revitalisatie. De interesse voor een groene bedrijfsomgeving komt immers vrijwel alleen voor onder kantoororganisaties. Zij waarderen het groen om zijn representativiteit en bijdrage aan het bedrijfsimage. Voorts leiden verschillende andere vormen van bedrijvigheid tot overlast mee voor de omgeving, waardoor zij niet goed te combineren zijn met recreatie. Denk bijvoorbeeld aan de geluidshinder en verkeersdruk door zwaar vrachtverkeer naar distributiebedrijven en transportondernemingen.

2. Ga na onder welke condities de aanleg van groene en recreatieve kantorenterreinen in of nabij nieuwe woonwijken kan worden gerealiseerd..

Toelichting: Bij (ver)nieuwbouw van woonwijken blijken in de praktijk vaak al kantoren aan de rand van de wijk te worden opgenomen. Het gebeurt vanuit een filosofie van ruimtelijke functiemenging. Tegelijk worden functionele doelen gediend, want de kantoren liggen vaak langs drukke wegen en bieden aldus vaak een scheiding tussen deze weg en de woonbebouwing. De directe omgeving van de kantoren bestaat daarbij vaak vooral uit parkeerterrein dat hooguit met enig schaamgroen is aangekleed. Hier worden kansen gemist, want dezelfde kantoren op een groen en recreatief kantorenterrein genereert meerwaarde voor de omwonenden, de werknemers en de kantoren.

3. Onderzoek de betekenis van groene en recreatieve bedrijventerreinen voor efficiënt ruimtegebruik in de stad.

Toelichting: Het ministerie van VROM is gericht op restrictief beleid en compact bouwen in de stad en ziet daarom weinig in groene en recreatieve bedrijventerreinen (Verbij en Bervaes, 1999). Dit compacte stadsbeleid leidt echter al te vaak tot een tekort aan groen in nieuwe woonwijken (Bomhoff en Van der Geest, 2001) en inkrimping van het groen in bestaande wijken. De burger is daarbij het kind van de rekening, want de leefbaarheid van zijn woonomgeving is onder niveau. Het compacte bouwen is te zeer een dogma geworden. Toch is de doelstelling van het compacte stadsbeleid verdedigbaar, namelijk efficiënt ruimtegebruik. Maar efficiënt ruimtegebruik kan ook op een andere manier dan door alleen maar te bouwen in hoge dichtheden. Vooral multifunctioneel of meervoudig ruimtegebruik biedt perspectief. In dat kader vinden groene en recreatieve kantorenterreinen die zijn opengesteld voor omwonenden hun plaats. Eén terrein biedt dan immers kantoorruimte, representativiteit en imago en gezonde recreatieruimte voor werknemers en omwonenden.

4. Onderzoek nader welke factoren van een groen en recreatief kantorenterrein tot gevolg hebben dat een deel van de omwonenden zich stoort aan factoren die met de bedrijven samenhangen en/ of vanwege de bedrijven minder vaak naar het terrein toe gaat dan wanneer er geen bedrijven stonden.

Toelichting: Het onderzoek onder omwonenden leverde verschillende potentiële verklaringen voor de bedoelde storing, c.q. afname van het recreatieve gebruik. Genoemd zijn de zichtbaarheid van de gebouwen, de ontstaansgeschiedenis van het terrein, en persoonlijke verschillen tussen mensen. Veiligheidshalve is het ook nu al verstandig om bij de ontwikkeling van groene kantorenterreinen rekening te houden met deze factoren. Tegelijkertijd echter is een meer diepgaand inzicht in de oorzaken relevant, omdat alleen dan optimaal kan worden ingezet op het verminderen van de oorzaken. Indien de ontwikkeling van groene kantorenterreinen in de toekomst een hogere vlucht gaat nemen is dat helemaal van belang. Wat dat aangaat zijn er op dit moment reeds diverse aanwijzingen voor een stijgende interesse voor groene businessparken bij gemeenten en bedrijfsleven (Stec, 2002). Daarnaast is dergelijk ook relevant voor het ruimere perspectief inzake combinaties tussen rood met groen.

5. Onderzoek in een gezamenlijke ontwerpstudie met actoren die geïnteresseerd zijn in de ontwikkeling van groene en recreatieve kantorenterreinen hoe aan dergelijke terreinen zodanig vorm kan worden gegeven dat zij recht doen aan de wensen van kantoren ten aanzien van de representativiteit en versterking van het imago en tegelijk ook recht doen aan de behoeften van recreërende omwonenden, waaronder lage zichtbaarheid van de bedrijfsgebouwen.

Literatuur

Andersson, E.A. De randstadgroenstructuur en het vestigingsmilieu van bedrijven. SC-DLO rapport nr. 172, Wageningen.

Bomhoff, E.J., L. van der Geest, 2001. Rood en groen in een aantrekkelijke mix. Basisdocument 01.3.021, InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster, Den Haag.

Böttcher, S., 2001. Groene en recreatieve bedrijventerreinen. De houding van managers van bedrijven. Onderzoek bij Alterra in het kader van een afstudeervak Sociaal Ruimtelijke Analyse, Wageningen Universiteit. Intern Alterra-rapport, Wageningen.

Fennema, A.T., F.R. Veeneklaas, J. Vreke, 1996. Meerwaarde woningen door nabijheid van groen. In: Stedebouw & Ruimtelijke ordening 3: 33-35.

Spee, R.J.A.P., M. Quanjel, 2000. Groene bedrijventerreinen: een nieuwe rol voor recreatiebeleid? Mogelijkheden voor coproductie van maatschappelijke baten getoetst met de Group Model Building methode. CTM Erasmus Universiteit & ITS, Rotterdam, Nijmegen.

Stec, 2002. Het Businesspark: wanneer wel, wanneer niet? Nummer 14, februari 2002. Stec Groep, Nijmegen.

Stichting Recreatie, 1999. Recreatie = gezond; Beweging en ontspanning. Brochure. Stichting Recreatie, Kennis en Innovatiecentrum, Den Haag.

Verbij, E., J. Bervaes, 1999. Werken in het groen; Onderzoek naar de steun van betrokken maatschappelijke partners voor het creëren van een groene werkomgeving. IBN-rapport nr. 464. Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek, Wageningen.

Wolde, S. ten, 1999. Recreatie en gezondheid; effecten van beweging en natuurbeleving op de gezondheid. Stichting Recreatie, Kennis en Innovatiecentrum, Den Haag.

Wolde, S.J. ten, 1999. Recreatie en groen; voorbeelden dicht bij huis. Stichting Recreatie Kennis- en Innovatiecentrum, Den Haag.

Bijlage A Managers over groene en recreatieve bedrijventerreinen

Deze bijlage bevat de samenvatting van het onderzoek dat S. Böttcher (2001) tijdens een stage bij Alterra deed voor haar afstudeervak Sociaal Ruimtelijke Analyse, Wageningen Universiteit. Dit onderzoek is intern gerapporteerd en alleen onder direct betrokkenen verspreid. De titel van het interne rapport van S. Böttcher luidt: Groene en Recreatieve Bedrijventerreinen; De houding van managers van bedrijven.

Samenvatting

Het Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij heeft het standpunt dat recreatie en beweging in een natuurlijke omgeving gezond is. Werknemers bewegen steeds minder, vanwege een toenemende automatisering en steeds groter wordende afstanden tussen woon- en werkplek. Hierdoor is een ommetje maken tussen de middag vaak de enige manier voor werknemers om te bewegen. Er zijn echter weinig mogelijkheden voor werknemers om in de werkomgeving in een natuurlijke omgeving een wandeling te maken. Hierom wil het Ministerie van LNV weten of beweging en verblijf in een natuurlijke omgeving gestimuleerd kan worden door de oprichting en handhaving van groene- en recreatieve bedrijventerreinen.

Onderzoeksdoel en vraagstelling

Dit is een exploratief en deels hypothesegenererend onderzoek. Het doel is het inzicht te vergroten in de houding van bedrijven t.o.v. een groene- en recreatieve bedrijfsomgeving. Daarnaast wil dit onderzoek hypothesen genereren over belangrijke aspecten omtrent groene- en recreatieve bedrijventerreinen.

De volgende onderzoeksvragen zijn hiervoor onderzocht:

1. Is de groene- en recreatieve omgeving belangrijk voor de locatiekeuze van bedrijven? En spelen de effecten van de groene- en recreatieve omgeving op gezondheid en arbeidsproductiviteit van werknemers hierbij een rol?
2. Hoe staan de bedrijven tegenover recreatief medegebruik van het terrein door omwonenden?
3. Zijn bedrijven bereid om te betalen voor de groene- en recreatieve omgeving?

Methode

Empirisch materiaal is verzameld door middel van interviews met een open vraagstelling. Deze interviews zijn gehouden bij managers van 7 bedrijven met kantoorwerkzaamheden, die op een groen- en recreatief bedrijventerrein gevestigd zijn. Deze bedrijven zijn niet representatief voor andere bedrijven die op groene- en recreatieve bedrijven zijn gevestigd.

De theorie van beredeneerd gedrag van Ajzen en Fishbein (1975 & 1980) is als raamwerk gebruikt voor het analysekader, om richting te geven aan de vraagstelling van de interviews.

Conclusie onderzoeksvraag 1

Een groene- en recreatieve bedrijfsomgeving kan een locatiefactor zijn voor een bedrijf of een publieke organisatie. Hierbij zijn de representatieve kwaliteit en het imago van de omgeving, naar klanten, omwonenden en/of burgers toe, het belangrijkste. Imago naar adequaat personeel is minder belangrijk. Als ze eenmaal op het terrein gevestigd zijn, waarderen de bedrijven de mogelijkheden voor werknemers om naar buiten te gaan en te kijken worden wel zeer hoog. Bedrijven waarbij de groene- en recreatieve omgeving een locatiefactor is, menen dat de bedrijfsomgeving een positieve invloed op werknemers heeft. Genoemd worden ontspanning, werksfeer, prestaties, gezondheid en binding aan het bedrijf van werknemers.

Er zijn echter ook bedrijven op groene- en recreatieve bedrijventerreinen gevestigd, waarbij de bedrijfsomgeving geen locatiefactor is. Deze bedrijven waarderen de groene- en recreatieve bedrijfsomgeving wel hoog, voornamelijk vanwege de representativiteit van de omgeving en de mogelijkheden voor werknemers om naar buiten te gaan in de pauze en/of om naar de groene- en recreatieve omgeving te kijken.

Conclusie onderzoeksvraag 2

Alle bedrijven zijn opengesteld voor omwonenden. Twee bedrijven hebben hier geen zeggenschap over, maar hebben geen bezwaar tegen openstelling. De openstelling van een paar bedrijventerreinen is vooral bedoeld om een open communicatie met omwonenden te krijgen over bedrijfsuitbreidingen en dergelijke. Bij anderen dient de openstelling om het imago van de organisaties over te brengen naar omwonenden en klanten/burgers. De bedrijven ondervinden wel extra kosten door de openstelling, maar het is minder erg dan ze verwacht hadden. De bedrijven accepteren deze extra kosten en een beetje overlast door recreërende omwonenden en sluiten de terreinen niet af, omdat de bedrijven de voordelen van de openstelling tegen de nadelen vinden opwegen.

Conclusie onderzoeksvraag 3

Bij de onderzochte bedrijven zijn de vijf (mee)betalende bedrijven bereid te blijven betalen voor de groene- en recreatieve omgeving, omdat zij de baten tegen de kosten op vinden wegen, met uitzondering van één bedrijf.

De twee bedrijven die thans alleen het groen op de eigen bedrijfskavel onderhouden, zullen in de toekomst waarschijnlijk niet gaan (mee)betalen aan het onderhoud van de rest van de groene- en recreatieve omgeving.

De bedrijventerreinen die opengesteld zijn voor omwonenden, fungeren ook als openbare groenvoorziening. De twee commerciële bedrijven, die het terrein zelf gecreëerd hebben en/of in eigen beheer hebben, vinden hierom dat de gemeente eigenlijk moet meebetalen aan het onderhoud van het bedrijventerrein, ondanks dat deze bedrijven de baten van de bedrijfsomgeving tegen de kosten vinden opwegen en dat de bedrijfsomgeving maar beperkt opengesteld is.

De twee publieke organisaties, die het terrein zelf gecreëerd hebben, vinden daarentegen dat de gemeente niet hoeft te betalen voor de keuze van de organisatie

om het groen aan te leggen en open te stellen, ook omdat de organisatie daar baat bij heeft.

Vervolgonderzoek

Dit onderzoek heeft een aantal aspecten van de vraagstelling van het Ministerie van LNV beantwoord, maar niet allemaal. Dit komt ten dele door de beperkte representativiteit en betrouwbaarheid van de resultaten van het onderzoek, zie hoofdstuk 6. Om deze vragen van het Ministerie volledig te beantwoorden zullen eerst een aantal andere onderzoeken uitgevoerd moeten worden, zoals:

- Een inventarisatie van alle bestaande groene- en recreatieve bedrijventerreinen in Nederland, zodat er een steekproef getrokken kan worden.
- Onderzoek naar het animo van bedrijven (die niet op een groen- en recreatief bedrijventerrein gevestigd zijn) voor vestiging op, creatie van en/of betaling van groene- en recreatieve bedrijventerreinen. Hierbij kan ook gekeken worden bij welk soort bedrijven de meeste latente vraag bestaat en wat de belangrijkste andere locatiefactoren voor deze bedrijven zijn, zodat hier rekening mee gehouden kan worden bij de creatie van nieuwe terreinen.

Gegenereerde vragen

Dit onderzoek heeft een aantal nieuwe vragen opgeworpen, namelijk:

- Welke omgeving is aantrekkelijker voor werknemers om in de pauze in te bewegen: stadscentrum of stadspark?
- Geldt het in het algemeen, dat commerciële bedrijven wel de kosten van het groene- en recreatieve bedrijventerrein willen afwentelen op de overheid en publieke organisaties niet?
- Wat kunnen groene- en recreatieve bedrijventerreinen voor de natuurwaarde van een gebied betekenen?
- Hoe ontstaan groene- en recreatieve bedrijventerreinen? Gebruiken bedrijven bestaande groene- en recreatieve gebieden om zich te vestigen, of worden er nieuwe groene- en recreatieve bedrijventerreinen voor deze bedrijven gecreëerd? Vergroten de ontstane groene- en recreatieve bedrijventerreinen het groene- en recreatieve gebied in Nederland of niet?
- Zou de vraag naar, en betalingsbereidheid voor, groene- en recreatieve bedrijventerreinen bij bedrijven kunnen worden verhoogd middels een informatiecampagne over positieve effecten van een groene- en recreatieve omgeving op werknemers en imago?
- Zijn er verschillen in huur- of koopprijs tussen groene- en recreatieve en niet-groene- en recreatieve bedrijventerreinen?

Waarom worden er in landen zoals Duitsland, Engeland, Frankrijk en de Verenigde Staten ogenschijnlijk wel veel groene- en recreatieve bedrijventerreinen aangelegd en onderhouden door commerciële bedrijven en in Nederland niet?

